

EUS581

**Az isteni jogalap és kormányzás allegóriája Henry Peacham
Minerva Britanna című munkájában**

Tartalomjegyzék

1 Bevezetés	-3-
1.1 „Az erények szeretete”	-3-
1.2 A jelképirodalom Angliában.....	-4-
2 A <i>Minerva Britanna</i> keletkezése és felépítése	-7-
3 A királyok isteni jogalapja és a <i>Basilikon Doron</i>	-10-
4 Az isteni jogalap és az ideális kormányzat a <i>Minerva Britannában</i> ..	-12-
4.1 I. Könyv/1. Illusztráció	-13-
4.2 I. Könyv/19. Illusztráció	-16-
4.3 II. Könyv/137. Illusztráció.....	-19-
4.4 I. Könyv/22. Illusztráció	-21-
4.5 I. Könyv/17. Illusztráció	-25-
4.6 II. Könyv/105. Illusztráció.....	-27-
4.7 II. Könyv/52. Illusztráció.....	-30-
5 A <i>Minerva Britanna</i> címlapja és a konklúzió	-33-
Bibliográfia.....	-37-

1 Bevezetés

1.1. „Az erények szeretete”

A 16. század második felétől a keresztény uralkodóknak szánt művek fókuszába az erények, a klasszikus példák magasztalása került. Mindezek gyógyírként szolgáltak Niccolò Machiavelli *A fejedelem* című munkájára, a megkérdőjelezett hagyományos erények megvédelmezéseként. Machiavellinél ugyanis az ideális uralkodó gyakran kegyetlenné vált, akitől inkább tartott és félt a népe, mint odaadóan szerette volna.¹ Ez alapjaiban kérdőjelezte meg az ideális keresztény uralomról és társadalomról alkotott elképzeléseket.

A tridenti zsinat szellemisége hozott ebben változást, mivel a művészeteket elkezdte az egyházi propaganda eszközeként is értelmezni és tudatosan használni.² A képi ábrázolás bizonyos szempontból az írás és a hallott információ fölé kerekedett, nagyobb hatást tudott gyakorolni a hívőkre. Egy újfajta művészi igény fogalmazódott itt meg, a barokk kor kezdetén, amely nem csak a stiláris kereteket bővítette ki, hanem egyfajta új szemléletet is alkotott a képi ábrázolásra vonatkoztatva.³ A katolikus egyház jelszava ekkor lett az „*erények szeretete*” és a „*bűnöktől való elfordulás*.”⁴ Ez nem volt olyan látványos Angliában, mint a katolikus királyságokban, de állíthatjuk, hogy hatása nem csak az utóbb említett monarchiákra korlátozódott. I. Erzsébet regnálása alatt kevés olyan monumentális, teológiai témájú alkotást találhatunk, amely az uralmáról alkotott elképzeléseit, ideológiáját igyekezett volna kifejezni.⁵ VI./I. Jakabnál azonban változás következett be. A Stuartok „kozmpopolita” kultúra szemlélete⁶ lehetővé tette, hogy a Kontinensen megszülető és kibontakozó új művészeti irányzatok, áramlatok teret nyerjenek Angliában.⁷

¹ MORSE 2009, 47-48.

² RAYBOULD 2005, 212.

³ „Azt pedig gondosan tanítsák a püspökök, hogy megváltásunk misztériumainak történeti elbeszélése, amelyet a festmények vagy más ábrázolások kifejeznek, *műveli és erősíti a népet a hitigazságok felidézésével és a rájuk való folytonos emlékeztetéssel*. Másrészt pedig azt is tanítsák, hogy minden szentkép bőséges gyümölcsöt terem, nemcsak mivel figyelmezteti a népet a jótéteményekre és ajándékokra, amelyekkel Krisztus elhalmozta, hanem azért is, mert *Istennek a szentek által művelt csodáit és az ő üdvös példájukat a hívők szeme elé tárja, hogy azokért Istennek hálát adjanak, a szentek példája szerint rendezzék el életüket és erkölcsüket*, és felbuzduljanak az Isten imadására és szeretetére, és a jámborság ápolására. Ha pedig valaki ezen rendelkezésekkel ellentétes dolgot tanítana, vagy úgy vélekednék legyen kiközösítve.”

„Hogyha időnként előfordul, hogy a Szentírás történeteit és elbeszéléseit – amennyiben ez a tanulatlan nép számára hasznos lesz – *képszerűen ábrázolják, oktassák ki a népet*, hogy azok nem az istenséget ábrázolják, mintha testi szemmel látható, vagy színekkel és alakokkal ábrázolható lenne. Továbbá a szentek segítségül hívásában, az ereklyék tiszteletében és a képek szent célú használatában minden babonáságot el kell törölni, minden piszkos nyereszkedést ki kell küszöbölni, s végül minden komolytalanságot el kell kerülni.” MORSE 2009, 55-56. (kiemelések tőlem)

⁴ SAJÓ 1997, 630.

⁵ MORSE 2009, 163.

⁶ KONTLER 1997, 88.

⁷ MORSE 2009, 165.

Ebbe a sorba illeszthető be VI./I. Jakab *Basilikon Doron* (Királyi Ajándék) címet viselő királytűkre is.⁸ V. Károly óta számtalan írott, képi és építészeti alkotás volt hivatott az uralkodót a hét erény⁹ birtokosaként, Isten helytartójaként ábrázolni. Látványosan megmutatkozik ez I. Jakab *Basilikon Doron*jában, aki megközelítőleg hetvenszer használja az „erény” (*virtue*) kifejezést, vagy annak valamely szinonimáját a művében.¹⁰

Az általam vizsgált *Minerva Britanna* (1612) című jelképkönyv megírására Jakab fent említett munkája inspirálta Henry Peachamet, átörökítve annak eszmeiségét és mondanivalóját az uralkodó fia, Henrik herceg felé, aki azonban még ugyanabban az évben elhunyt. Roy Strong szavaival élve, „*vele veszett el Anglia reneszánsza*”¹¹ is. Henry Peacham műve hűen reprezentálja a korabeli udvar kulturális beállítottságát, illetve a *Basilikon Doron* eszmerendszerét, éppen ezért számos vélemény szól amellett, hogy a *Minerva Britannát* a maga politikai és ideológiai környezetében kellene kezelni és vizsgálni, hasonló módon, mint Whitney *A Choice of Emblems* című, sokat idézett művét.¹²

1.2. A jelképirodalom Angliában.

Peacham írása megköveteli, hogy igen röviden bemutassam a jelképkönyv, mint műfaj jellemző vonásait. A korabeli jelképkönyvek egy jelképsorozatot, vagy jelképgyűjteményt tartalmaztak, és általában egy klasszikus formát követtek. A jelkép (*emblemata*) három részből állt: volt egy mottó, avagy *inscriptio*, egy kép, a *pictura* és egy rövid vers, avagy a *subscriptio*, amely leírta vagy illusztrálta azt a témát, amelyet a jelkép másik két része már megtett.¹³ Habár ez volt az elfogadott forma, sok egyéb variáció is születhetett. Néhány

⁸ „Más faj- elismerem- élethűbb ércszobrokat alkot,
S arcot olyant farag, úgy, hogy szinte beszél az a márvány,
Jobb ügyvéd is akad, s ki leírja csillagok útját
Mérőbotjával, vagy számon tartja kelésük:
Ám a te mesterséged, római, az, hogy uralkodj,
El ne feledd- hogy békés törvényekkel igazgass,
És kíméld, aki meghódolt, de leverd, aki lázad!”

Jakab Vergiliustól idézi ezt a *Basilikon Doron* záró soraiban. Emlékezteti az olvasót, hogy a király a kormányzás minden szempontjáért legyen felelős, de különösen *saját képének megformálására* fektessen hangsúlyt. Minden bizonnyal ezt motiválta később fiát, I. Károlyt, hogy az *Eikon Basiliké* (Királyi Képmás) címet adja annak a műnek, amelyben igazolni igyekezett politikáját és álláspontját a parlamenttel való konfliktusa és a polgárháború vonatkozásában. BASILIKON DORON 1603, 52.

⁹ Ennek összetevői a négy antik erény: igazságosság, lelki okosság/bölcsesség, mértékletesség, lelki erő/bátorság, illetve a három keresztény erény: hit, remény és szeretet/adakozás. Eme erények a jó kormányzás elengedhetetlen kellékei.

¹⁰ MORSE 2009, 48.

¹¹ BATH 1994, 90.

¹² BATH 1994, 90.

¹³ RAYBOULD 2005, 249.

könyvben tíz vagy akár tizenkét része is lehetett a jelképnek, valamint helyenként hosszú és részletes kommentárt tartalmazott a születését – mint szimbólum – és történetét illetően, bibliai és klasszikus forrásokhoz visszanyúlva. Voltak olyan jelképek, melyeknek hiányzott a kép része – ezeket *meztelen jelképek*nek hívjuk – és csak a maradék két részből álltak, a mottóból és a versből.¹⁴ A vers tehát fontosabb volt a képnél, amely különleges esetben el is maradhatott, mert a kép csak a szöveges mondanivalót volt hivatott még szemléletesebbé tenni.¹⁵

A 16. század közepén kezdett a fentebb említett hármaskör népszerűvé válni, mikor a kép, azaz a *pictura* lett a jelkép legfontosabb eleme. Ezután vált a szöveg feladatává, hogy feltárja a képnek és a mottónak a mélyebb tartalmát,¹⁶ mivel e képek nem csupán illusztrációk voltak, hanem „hosszú ideig a jelképek retorikája szolgáltatta a politikai és vallási reprezentáció terén a kifejezési eszközöket, amelyek a vizuális meggyőzést alkalmazták, hogy az emberek képzeletére hassanak.”¹⁷

A jelképeskönyvek elterjedése Angliában viszonylag későn következett be. Igaz a 16. század folyamán már jelentek meg ilyen munkák, azonban ezek csak másolatai és adaptációi voltak a korábbi olasz, francia, holland műveknek. Egy idézettel lehetne jellemezni az angliai helyzetet, miszerint: „*A Múza nem tisztelte meg szigetét látogatásaival jó Arthur király ideje óta.*”¹⁸ Magának Henry Peachamnak, a hazai jelképkönyvnek is voltak komoly aggályai: „*A hiba nem az Időjárásban, nem is - ahogy mások mondanák - testünk és szellemünk (gondolkodásunk) felépítésében van, hanem abban, hogy mi, angolok, fagyos komolysággal viseltetünk a tanulás és a művészetek iránt.*”¹⁹ Izzak Walton pedig ezt írta 1664-ben: „*VIII. Kelemen pápa (1592-1605) kétségkívül úgy vélekedett, hogy még nem találkozott olyan angol könyvvel, melynek szerzője kiérdemelte volna az «alkotó» elnevezést.*”²⁰

Rosemary Freeman 1948-ban írt jelképtanulmányai után (*English Emblem Books*)²¹ nem készült egyetlen széleskörű elemző munka sem az angol jelképirodalomról. Ezt a hiányt pótolta Michael Bath *Speaking Pictures* (Beszélő Képek, 1994) című munkája, mely összefoglaló jelleggel ír az angol jelképirodalom különböző fajtáiról, jellegzetességeiről, szerzőnként, illetve nagyobb tematikákban tárgyalva azokat. 2005-ben jelent meg Robin Raybould *An Introduction to the Symbolic Literature of the Renaissance* (Bevezetés a

¹⁴ MANNING 2002, 18.

¹⁵ RAYBOULD 2005, 252.

¹⁶ VAN STRATEN 1994, 59.

¹⁷ SASHALMI 2011, 37.

¹⁸ LE MOYNE 1666, 23.

¹⁹ RAYBOULD 2005, 275.

²⁰ RAYBOULD 2005, 275.

²¹ BATH 1994, 1.

reneszánsz szimbolikus irodalmába) című remek műve, mely a reneszánsz szimbolizmus és jelképirodalom – általam ismert – legjobb összefoglalása, mely röviden kitér a műfaj angliai történetére is.

Magával a *Minerva Britannával* eddig csak felületesen foglalkoztak a szerzők. Mason Tung 1988-as tanulmánya²² a *Minerva Britanna* lehetséges forrásait vizsgálja, illetve az átvett jelképek eredetét tárja fel számunkra. Alan R. Young²³ és Judith Dundas²⁴ két tanulmánya a *Minerva Britannát* megelőző kéziratokra koncentrál, melyek áttételesen magának a jelképgyűjteménynek a szempontjából is jelentőséggel bírnak. A kéziratoknak egy bővebb kategorizálása és rendszerezése jelent meg 1998-ban Young gondozásában.²⁵ A legújabb, általam ismert szakirodalom, amely konkrétan a *Minerva Britannával* foglalkozik, Michael Bath²⁶ részletgazdag műve, mely igyekszik elhelyezni a jelképkönyvet a reneszánsz angol jelképirodalomban.

A mű tényleges elemzése és vizsgálata előtt vessünk egy pillantást magára a szerzőre! Henry Peacham életét számos misztikum és sötét folt veszi körül, ezért még ma sem tökéletesen biztosak életének részletei. Annyi bizonyos, hogy 1576 körül született Hertfordshire-ban. Apja lelkész volt, egyben a lincolnshire-i Leverton rektora. Peacham iskoláit a szülőhelyéhez közeli St. Albans-ben, majd Londonban kezdte. Tizenhét évesen lett a cambridge-i Trinity College hallgatója.²⁷

Miután 1598-ban elvégezte az egyetemet, vándorútra kelt, de a megélhetés miatt 1600 körül arra kényszerült, hogy Kimboltonban telepedjen le tanárként, és itt tanított 1607-ig. Tanítói évei alatt kezdett el a jelképek és általában a vizuális művészetek iránt érdeklődni. 1606-ban publikálta *The Art of Drawing (Értékezés a Képzőművészetekről)* című munkáját, amit később két címen is megjelentetett és kibővített (*Graphice*, 1612; *The Gentleman's Exercise*, 1612). Élete során számos költészettel foglalkozó könyvet és esszét adott ki, politikai pamfletek, valamint besorolhatatlan kategóriába tartozó „társadalmi kommentárok” mellett.²⁸ Peacham összesen három jelképgyűjteményt készített, melyeket azonban nem adtak ki, hanem a kéziratok a tárgyalandó jelképkönyv részét alkották. A kortársak között azonban nem mint jelképiró, hanem leginkább *The Compleat Gentleman* (1622) című műve miatt volt

²² TUNG 1988, 109-150.

²³ YOUNG 1985, 171-188.

²⁴ DUNDAS 1997, 107-122.

²⁵ YOUNG 1998.

²⁶ BATH 1994.

²⁷ YOUNG 1998, Bevezető xi.

²⁸ BATH 1994, 95.

elismert.²⁹ Ebben egy magára valamit is adó művészhez, költőhöz, íróhoz, filozófushoz, de az előkelőkhöz is illő magatartásmódot, az úriemberi viselkedés szükséges és legalapvetőbb szabályait írja le, mind külsőségekben, mind szellemi téren.

2. A *Minerva Britanna* keletkezése és felépítése

Az 1612-ben kiadott jelképgyűjtemény sokáig az egyik legkifinomultabb alkotásnak számított az angol jelképkönyv irodalomban,³⁰ bár a műben szereplő számos jelkép más jelképkönyvekből való átvétel, vagy átdolgozás, különös tekintettel az akkoriban újonnan megjelent *Iconologia*ra, melynek szerzője Cesare Ripa volt.³¹

Először tekintsük át milyen események vezettek a munka megszületéséhez! 1603 márciusában Erzsébet királynő elhunyt, s VI. Jakab elindult délnek, hogy I. Jakabként Anglia uralkodójává koronázzák. Utazása során két napot szállt meg Huntingdonban. Számos látogatója között volt Peacham is, aki bemutatta a királynak néhány jelképét.³² Miután ezek valószínűleg elnyerhették az uralkodó tetszését, egy bizonyos James Montague³³ bízta, hogy tervezett jelképkönyvének alapjául a *Basilikon Doront* válassza, amelyet nemrég jelentettek meg másodsorra. Akárhogy is történt, Peacham megfogadta Montague tanácsát.³⁴

Jakab maga is alkotott jelképeket ifjabb korában, és nagy örömet lelte az effajta művészetben. Peacham a *Minerva Britanna* előszavában utal is arra, hogy alkalma volt az uralkodó jelképeit („*Invention*”)³⁵ meg szemlélni. Ha azonban Peachamnak bármikor is szándékában állt az uralkodónak címezni művét, bizonyára hamar megváltoztatta döntését, amikor potenciális patrónusnak a kilencéves Henrik herceget választotta, ki atyjával utazott 1603-ban. Amint a herceg megérkezett Angliába, egészen korai haláláig, számos munkát kapott,³⁶ melyekben az ő pártfogását keresték a különböző alkotók, kihasználva az alkalmat a jövőbeli király kegyeinek elnyerésére.

²⁹ YOUNG 1998, Bevezető xi.

³⁰ YOUNG 1998, Bevezető xi.

³¹ Minthogy Ripa alkotása etalonnak számított a korban, így annak használata nem meglepő, sőt, majdhogynem „törvényszerű” volt.

³² YOUNG 1999, 35.

³³ J. Montague: 1568-1618, angol püspök, I. Jakab műveinek gyűjteményét szerkesztette, az uralkodó személyes bizalmasai közé tartozott. YOUNG 1999, 35.

³⁴ YOUNG 1999, 36.

³⁵ MINERVA BRITANNA 1612, Ajánlás. Peacham többször is használja az „*Invention*”, azaz találmány/újítás, kifejezést a jelképeire. A *Minerva Britanna* bevezetőjében írja, hogy *senkihez sem tudja hasonlítani találmányait* (*tying my invention to no one subject*). Valószínűleg arra utalhat, hogy Angliában eddig kevés jelképkönyv készült, kvázi újdonságként kezeli alkotásait.

³⁶ BATH 1994, 90.

A *Minerva Britanna* kiadását megelőzően Peacham három kéziratot készített, melyekhez az inspirációt, mint említettem, Jakab *Basilikon Doronja* jelentette. E kéziratokat röviden jellemeznem kell, hiszen a kapcsolatuk a *Minerva Britannával* fontos és megértésre vár. Már az elején felhívnám a figyelmet, hogy létezik egy fontos különbség a három kézirat és a jelképgyűjtemény, a *Minerva Britanna* között – mégpedig a *Basilikon Doron* adaptációját illetően. A három kézirat ugyanis többnyire követi Jakab munkájának mintáját,³⁷ mind formailag, mind a mű szigorú mondanivalóját illetően. Jakab három fő fejezetre tagolja írását: az első részében az uralkodó kötelezettségeit tárgyalja Isten felé, a másodikban a király feladatait, végül a harmadik fejezetben gyakorlati tanácsokkal látja el a herceget. A kéziratok ennek mintájára, szintén hármas tagolásban íródtak – ezzel szemben a *Minerva Britanna* megtöri ezt a kompozíciót. A mű két „könyve” egységet alkot, mint morális és okító témájú jelképek sokasága. Kategorizálni, vagy elkülöníteni a két corpust viszont nem lenne célszerű, véleményem szerint, mivel egyikben sem lelhető fel domináns rendezőelv.

A kéziratoknak megvan a maguk állandó formája a latin mottóval és latin idézettel: a *Basilikon Doron* morális pontjait illusztrálják, valamint egy vagy két klasszikus szerzőtől, egyházatyától vett idézetet tartalmaznak (amennyiben felhasználta őket). Ez a fajta szabályosság nem jelenik meg a *Minerva Britannában*, csak elég elszórtan, illetve, ha a *Basilikon Doron* nyelvi képeit kölcsönzi a jelképgyűjteményben, akkor majdnem minden esetben latinul is megtalálható az eredeti kéziratban szereplő vers a jelkép alatt.

Elmondhatjuk, hogy a *Minerva Britanna* a kéziratok örököse, mégis elhagyja azok hármas szerkezetét, továbbá angol nyelven íródik. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert Peacham ugyanazt a logikát követhette, amit Jakab *Basilikon Doronjának* angol nyelvre fordítása (eredetileg a kézirat középsőköt nyelvjárásban íródott), vagyis hogy minél többen olvashassák.

Peacham számos helyről kölcsönzött jelképeket a *Minerva Britanna* elkészítéséhez. Mason Tung kutatásai alapján többek között Paradin, Giovo, Ruscelli, Camelli, Contole és Capaccio jelképkönyveiből származhatnak ezek az átvételek.³⁸ Érdekesség, hogy Peacham az „*emblem*” elnevezés helyett, szinonimaként, azzal azonos értékű fogalomként használja a „*device*”-t, vagy az „*impres*”-át, ami jelmondatos képet jelent, és csak mottóból és képből állt.³⁹ Kizárt, hogy Peacham ne tudta volna megkülönböztetni a különböző fogalmakat. Az

³⁷ YOUNG 1998, Bevezető xii.

³⁸ TUNG 1988, 129-130.

³⁹ A jelmondatos kép értelmezése szempontjából azonban további fontos elem volt annak a személynek a kiléte, akinek a jelmondatos képet szánták. E személy és a jelmondatos kép kapcsolatának ismerete nélkül a *device* értelmezhetetlen.

olvasónak szánt bevezetőben leírja milyen korábbi műveket ismert a Kontinensről (Alciato, Sambocus, Iunius, Reusnerus), ami bizonyítja, hogy Peacham igen széles körben volt tájékozott, és jól ismeri a különböző műfajok jellemzőit.⁴⁰ Vagyis az ok, amiért az „*impresa*” kifejezést használja az, hogy jelképei valóban személyre szólóak, szinte mindegyiknél megjelöl egy bizonyos főurat, egyházi személyt, barátját, vagy természetesen magát a herceget, illetve az uralkodót.

Peacham szóhasználata azonban nem egyedi eset. Több hasonló példa is akad a fogalmak keveredésére az európai jelképirodalomban. Gabriel Rollenhagen 1611-es jelképkönyvének előszavában azt írja, hogy „*semmilyen különbség*” nincs jelkép (*emblem*) és jelmondatos kép (*device, devise, impresa*) között, „*csak kétféle elnevezés egyazon dologra.*” Megjegyzi azonban, hogy a jelkép megjelölést főleg Európa északi régióiban, míg a jelmondatos képet délen használják. Itáliában pedig gyakran *impresáknak* nevezik.⁴¹

A *Minerva Britanna* bevezetőjében az ajánlás Henrik hercegnek szól (*To the Right High and Mightie Henrie, Eldest Sonne of our Sovereigne Lord the King* stb...). Leírja, hogy a korábbi kéziratok után egy új jelképgyűjteménnyel járul a trónörökös elé, mivel a hercegről köztudott, hogy rajong a tanulás és a művészetek mindenfajta kiválósága iránt. Szabadkozva említi, hogy jelképei méltatlanok az uralkodóház fenségéhez, de bíz benne, hogy e szerény ajándékkal elnyerheti a herceg pártfogását. Az *Aeneis*hez hasonlítja a *Basilikon Doront*, amely úgy vezette őt művének megalkotásában, akárcsak Aeneas az aranyvessző. Megemlíti továbbá, hogy műve királyi ihletésű („*royally descended*”) és az uralkodó módszerét („*Method*”) kölcsönözte művének megírásakor, de számos újdonságot („*newly invented*”)⁴² is tartalmaz más gyűjteményekből. Az olvasóhoz címzett fejezetben pedig megjegyzi, hogy a mű, melyet elkészített, igen ritka Angliában, s nem tud Whitney mesteren túl olyan művészt megnevezni, aki méltó jelképkönyvet alkotott volna.⁴³

Ha a jelképek eredetiségét, forrását szeretnénk vizsgálni, akkor viszonylag könnyű dolgunk van, ugyanis néhány helyen megnevezi a személyt, akitől kölcsönzött, vagy akire utalhat jelképe (főleg Ripát emeli ki több esetben is). Ellenben számos jelképnél nem teszi ezt meg, s a legújabb kutatások nyomán kiderül, hogy a jelképek eredetisége számos esetben kétségbe vonható, nem a szerző saját alkotása.⁴⁴

⁴⁰ BATH 1994, 96.

⁴¹ RAYBOULD 2005, 270.

⁴² Újabb bizonyíték arra, hogy az „*Invention*” kifejezést használja Peacham.

⁴³ Geoffrey Whitney (1548-1601). Angol költő, 1586-ban jelent meg *A Choice of Emblemes* (Jelképválogatások) című jelképkönyve, mely az első nagy hatást kiváltó jelképkönyvnek minősíthető Angliában. RAYBOULD 2005, 276.

⁴⁴ Erről bővebben lásd: DUNDAS 1997, 107-122.

3 A királyok isteni jogalapja és a *Basilikon Doron*

Ahhoz, hogy Peacham szándékát és jelképeinek tartalmát értelmezni tudjuk, mindenképpen jellemezni kell néhány szóban annak elsődleges forrását, a már többször említett *Basilikon Doront*. A mű 1598-ban vagy 1599-ben keletkezett, Jakab király tollából – a király fiának és örökösének, Henrik hercegnek szánta. Elsősorban értekezésnek tekinthető, mely tanácsot ad az utódnak a kormányzásról. Volt azonban egy másodlagos közönsége is, azok, akik jól ismerték a királytükör műfaját. E hagyomány volt az útmutató az ifjú trónörökösök számára, mely tartalmazta a fejedelmek magatartásának elvárásait az állam és a társadalom kérdéseiről elmélkedve. Rotterdami Erasmus munkáját, *A keresztény fejedelem neveltetése* című írását említeném meg, mint a műfaj klasszikusát, s ahogy Erasmus, úgy Jakab is egy szélesebb közönséget igyekezett befolyásolni. Ennek Angliában is voltak előzményei, ha Salisbury János *Policraticus*ára gondolunk.⁴⁵

A *Basilikon Doron*nak politikaelméleti üzenete van, de nem abszolutista vonatkozásban: a klasszikus isteni jogalapú uralkodás jakabi alapműve, nem az isteni jogalapú abszolutizmusé.⁴⁶ Érvelésének stílusa is különböző, tisztább teológiai nyelvezetet használt, ami a korabeli angolok ízlésének inkább megfelelt, mint a *Szabad Monarchiák Igaz Törvénye*.⁴⁷ A *Basilikon Doron* azért is volt szimpatikusabb az alattvalók számára, mert abban Jakab az uralkodó kötelességeit emeli ki, és a parlament törvényhozó szerepét is fenntartás nélkül elismeri.⁴⁸

A mű a királyi hivatás természetéről, annak eredetéről, mibenlétéről értekezik. A *Basilikon Doron* olvasása után egyértelmű az uralkodó hatalmának közvetlen isteni eredetére felépülő érvrendszer, az uralkodó Isten előtti felelőssége, hivatalának szentsége, és az ellenállás tilalma. Műfajából (mint királytükör) fakadóan az örökletes királyság elve szintén érvényesül.⁴⁹

A különböző abszolutista elméleteket – amelyeknek legszélesebb skáláját a 17. századi Angliában találhatjuk – a hatalom eredetéről vallott felfogás alapján lehet csoportosítani. Ennek tükrében beszélhetünk isteni jogalapon, patriarchalizmuson, szerződésen, illetve

⁴⁵ MORSE 2009, 172.

⁴⁶ RADÓ 2005, 195.

⁴⁷ RADÓ 2005, 195.

⁴⁸ RADÓ 2005, 196.

⁴⁹ RADÓ 2005, 196.

hódításon nyugvó abszolutista elméletekről.⁵⁰ Számunkra ezek közül az első a legfontosabb, hiszen Peacham művében is ez az elmélet köszön vissza számtalan jelképén és a versekben.

Az isteni jogalap elemei a következőképpen foglalhatóak össze: A monarchia, a monarchikus rend nem társadalmilag létrehozott, hanem Istentől rendelt, legjobb kormányzati forma, mondhatni tökéletes.⁵¹ Tökéletességét az *egység* révén nyeri, mivel az istenséget mintázza, vagyis a királyság Isten leképeződése.⁵² Továbbá az uralkodó hatalma közvetlenül Istentől származik, aki Isten akaratának megismerője volt a Földön,⁵³ vagyis nincs egyházi illetve népi közvetítés a hatalom átruházásának tekintetében, és e hatalomnak az öröklése a primogenitúra rendje szerint történik, mely megváltoztathatatlan és kikezdehetetlen.⁵⁴

Az öröklés ellenére az uralkodó hatalma közvetlen isteni kijelölésen alapszik, hiszen Istentől függ, hogy kit mikor vesz ki az élők sorából, és ezáltal kit emel trónra az általa uralkodásra kiválasztott dinasztia tagjai közül, felruházva ezzel a dinasztia kiválasztott tagját az uralkodás különleges képességével.⁵⁵ Ezt a különleges, a dolgokba való beelátás képességét nevezték *arcana imperiine*k. S bár az uralkodó felelősséggel tartozik népe kormányzásáért, elszámolással azonban csak Istennek tartozik⁵⁶ (hiszen hatalmát tőle és nem a néptől kapta), vagyis tilos vele szemben az aktív ellenállás, azaz nem teheti le őt a trónjáról semmiféle belső, vagy külső hatalom.⁵⁷ Ezzel összefüggésben áll az is, hogy az uralkodó parancsainak teljesítése elvárt mindaddig, míg azok nem ütköznek magának Istennek a törvényeibe. Ha ez mégis megtörténne, abban az esetben sem szabad az uralkodóval szembehelyezkedni, a követendő példa a mártírok passzív engedelmissége.⁵⁸

A kép teljességéhez hozzátartozik az is, hogy ezek alapján kimondhatjuk, az uralkodói hatalom szent jelleggel bír, az uralkodó pedig hasonlatos magához Istenhez.⁵⁹ Az uralkodót Isten helytartójának, helyettesének írták le, akinek hatalma és tekintélye magától Istentől ered, aki egyedüli szuverén ura a világmindenségnek, elsőrendű törvényhozó, döntőbíró, s az

⁵⁰ SOMMERVILLE 1991, 348.

⁵¹ SASHALMI 2006a, 34.

⁵² BURGESS 1992, 837.

⁵³ FIGGIS 1922, 280-281.

⁵⁴ KONTLER 1997, 107.

⁵⁵ SASHALMI 2006a, 35.

⁵⁶ RADÓ 2005, 59.

⁵⁷ Ez a tézis nem azonos a bodini szuverenitás jogfilozófia elemeivel, mivelhogy az érvrendszer a teológiai nyelvezeten, doktrínákon alapszik, nem pedig a természetjog, illetve az adott ország szokásjogain! KONTLER 1997, 110., SASHALMI 2006b, 89.

⁵⁸ RADÓ 2005, 59.

⁵⁹ SASHALMI 2006a, 35.

igazság egyetlen forrása.⁶⁰ Vagyis hatalmát az uralkodó „nem hivatalából kifolyólag gyakorolja, hanem isteni mivolta révén.”⁶¹ Az Ószövetségből jól ismert felkenés gyakorlata egészen 1215-ig, *quasi* szentségnek számított, mely az uralkodáshoz való isteni jogalap hangsúlyozásában nem elhanyagolható jelentőséget kapott, akárcsak az uralkodók kézrátétellel történő csodálatos gyógyító képessége, ami Angliában a 18. század folyamán szűnt meg.⁶²

Fontos kiemelnünk, hogy az isteni jogalap csupán az uralkodói hatalom eredetére vonatkozott, nem pedig annak jogosítványaira.⁶³ A hatalommal kapcsolatos érvrendszer alapvetően a Bibliából táplálkozik, ellenben a királyi hatalom konkrét jogosítványait az adott ország sajátos joga szabta meg.⁶⁴

4 Az isteni jogalap és az ideális kormányzat a Minerva Britanniában

Peacham művében a *picturák* felett egy latin mottó található, a kép alatt pedig egy hosszabb angol vers, a *subscriptio*. Utóbbinak kisebb részét teszi ki a jelkép szimbolikájának magyarázata, nagyjából Jakab király *Basilikon Doronjának* egy-egy kiemelt érelyre vonatkozó adaptációját olvashatjuk ki belőle. Mindegyik *subscriptio* két darab hat strófás versből, azaz tizenkét sorból áll. A jelképek alatt gyakran feltüntetett az eredeti kéziratos latin verset is. A bal-, illetve a jobb margón a képhez fűzött kommentárjai láthatóak, magyarázatot adva bizonyos kérdésekre, vagy hivatkozva a Bibliára, a *Basilikon Doronra*, esetleg ókori szerzőkre.

A dolgozat hátralevő részében a *Minerva Britanna* néhány reprezentáns jelképén mutatnám be miként alakítja át Peacham a *Basilikon Doron* mondanivalóját jelképekké és miként figyelhetők meg az isteni jogalap szimbolikájának jellemzői a kiválasztott emblémákon. Ezeken keresztül pedig igyekszem meghatározni a *Minerva Britanna* szerepét és karakterét I. Jakab Angliájában.

⁶⁰ GOLDIE 2011, 286.

⁶¹ FEROS 2000, 72., id. SASHALMI (kézirat)

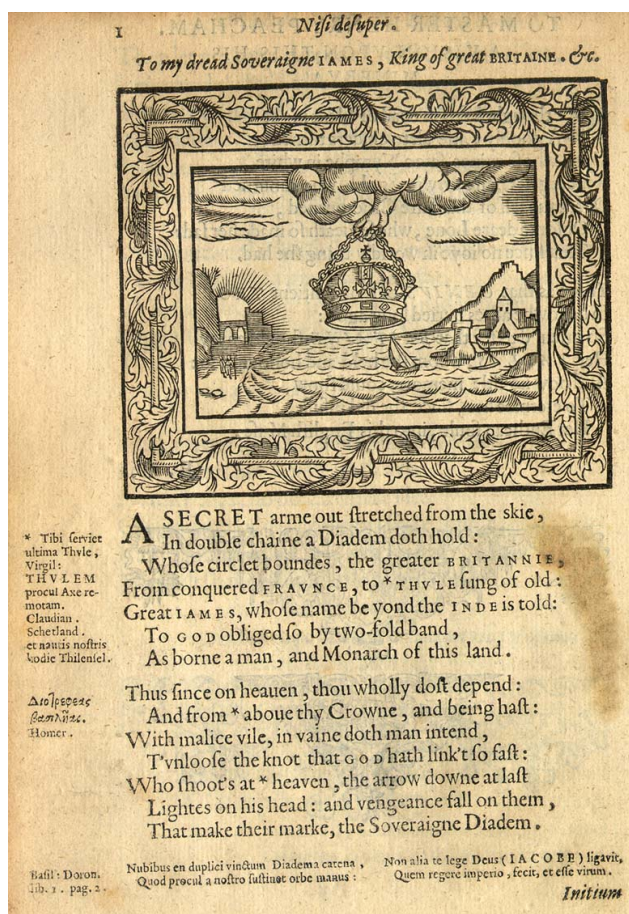
⁶² RADÓ 2005, 55.

⁶³ SASHALMI 2006a, 37.

⁶⁴ BURGESS 1992, 848.

4.1 I. Könyv/ 1. Illusztráció

Nisi desuper – Csakis felülről

Subscriptio:

Az égből nyújtózik egy TITOKZATOS kéz,
Mely kettős láncon Diadémot tart,
Minek karimája Nagy-Britannia határa,
Hol francia földtől Thule szigetéig Jakab az úr,
Kinek nagy nevét suttogják az Induson túl:
Kettős a kötelék, mely Őt Istenhez fűzi,
Mert embernek születettél, s Királlyá tett e Világban.

S mert Mennyeiben köttetett a szövetséged:
És az égből kapod Mennyei Koronád:
Hasztalan ama gaz szándék, földi ármány,
Mely isteni köteléked feloldaná,
Ki a Mennyekekre lő, annak nyílvesszeje visszazuhan rá,

S fején találja: ejti rá bosszúját
Ez teszi rá jelét, a Szuverén Koronát.

Ez az első és talán egyik legérdekesebb jelkép, azok közül amelyek a királyságra és az uralkodó feladataira utalnak, és amelyet Peacham Jakab királynak ajánl (*to my dread Sovereign IAMES King of great BRITAIN*). A kép egy koronát ábrázol, melyet kettős láncon nyújt le az égből egy testetlen kéz.

A korona Nagy-Britanniát szimbolizálja, a felhőből kinyúló kar pedig az Isten által adományozott hatalmat jelképezi, míg a kettős lánc az uralkodó kettős természetére utal: a kettős kötelezettségére, mely Istenhez köti (*To God Obligated so by two-fold band*) emberként és uralkodóként („*as borne a man and Monarch of this Land*”). Bath e jelkép leírásakor megemlíti, hogy ismeretei szerint ez az egyetlen olyan jelkép, amely a „király két teste” koncepciót képi formában (a kettős lánc alakjában) jeleníti meg.⁶⁵ A „király két teste” néven ismert koncepció szerint a királynak létezik egy természetes, halandó teste, értelemeszerűen az egyes uralkodókban, másrészt viszont egy misztikus, láthatatlan és halhatatlan, úgynevezett *politikai teste* is, amely az adott politikai közösség feletti kormányzás jogainak a letéteményese – ez pedig nem más, mint az állam.⁶⁶ A középkorból örökölt felfogás szerint politikai közösség ábrázolásához a koraújkorban is az emberi test, annak hierarchiája szolgáltatta a példát. A politikai rend – az emberi testhez hasonlóan – a hierarchikusan elrendezett és egymással organikus kapcsolatban lévő testrészek összessége volt, amely fölött magasabb rendű testrészek, a király vagy az egyház uralkodtak.⁶⁷ A politikai rend és a hatalom tehát az emberi test metaforájának segítségével „testesült meg”.

A jelkép kódolt üzenete tehát egyrészt az, hogy az örökösben él majd tovább a királyság, a *regnum*, a *body politic*, azaz maga az állam (ami Peacham több jelképén is *Common-wealth* néven szerepel). Ha meg is hal a *corpus naturale*, Jakab természetes teste, Henrik természetes testében folytatódik a misztikus test, a politikai közösség.

Másrészt a jelkép az isteni jogalap további elemeit is megjeleníti. Mivel az uralkodó hatalmát Istentől nyeri (*Thus since on heaven, thou wholly doft depend*), a vele szemben tanúsított ellenállás istentagadó, és bárki, aki aljas szándékkal (*malice vile*) eme Isten által kötött kapcsolat ellen támad, s feloldani próbálja (*t'unloose the knot*), nyíllal próbálná

⁶⁵ BATH 1994, 99.

⁶⁶ KANTOROWICZ 1957.

⁶⁷ SASHALMI 2011, 32.

támadni a Mennyekeket, azt saját fegyvere pusztítja el, visszazuhanva rá.⁶⁸ Alattvalóinak tehát feltétlenül követniük kell a király parancsait, engedelmeskedni akaratának, úgy ahogy az uralkodó is teszi, Isten felé.

Nem véletlen, hogy ezzel a jelképpel indítja Peacham a művét: Jakab isteni jogalapját szándékozik igazolni, mely a *Basilikon Doron* első könyvének bevezető soraiból is kiolvasható. Itt Jakab a király „szerzett” istenségéről ír, mely nem természetes, hanem Istentől kapott ajándék. Jakab szavaival élve: „mert először is embernek teremtetted ő téged, ezen túl pedig kis istenné tett, hogy trónusán ülj és más emberek felett uralkodjál”.⁶⁹

A jelkép szövegének ihletése („Mert embernek születted, s Királlyá tett e Világban.”) tehát egyértelműen itt keresendő. Ugyancsak egyértelmű az uralkodó *vicarius Dei* szerepköre, mind Jakabnál,⁷⁰ mind a jelképen. A Zsoltárokból említésre kerülnek Izrael bírái, akiket „kis isteneknek” nevez, későbbiekben ezt a királyokra vonatkoztatták,⁷¹ s így tett Jakab is. Az igazi király „Isten”, „földi Isten”, „Isten élő képmása”, az uralkodó Istenhez hasonlatos a földön, de kötelezettségei vannak, keresztényi és isteni, melyekről Isten előtt kell majd számot adnia.⁷² A *Basilikon Doron* megnyitó második szonettből is visszhangoznak a fent említett gondolatok. A vers szerint a királyok „Isten trónján az ő Jogarát tartják”,⁷³ hatalmukat tehát egyedül Istennek köszönhetik.

⁶⁸ Vö: MÁTÉ: 26,52: „Akkor monda néki Jézus: Tedd helyére szabtyadat; mert a kik fegyvert fognak, fegyverrel kell veszniök.”

⁶⁹ Id. RADÓ 2005, 152.

⁷⁰ BURGESS 1992, 841.

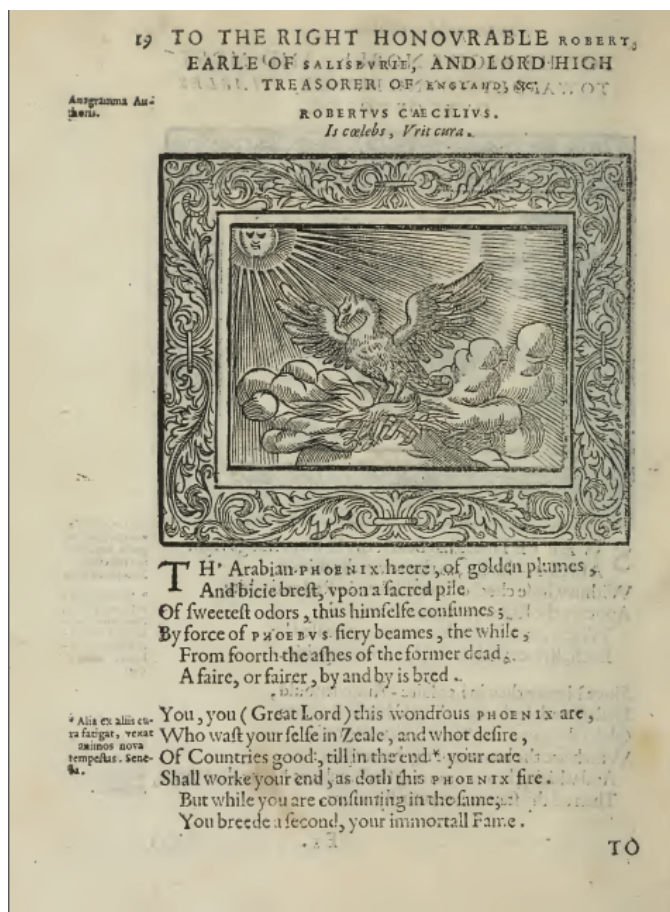
⁷¹ RUNCIMAN 2007, 19.

⁷² BURGESS 1992, 844.

⁷³ „For on his Throne his Scepter doe they swey.” BASILIKON DORON 1603, 3.

4.2 I. Könyv/ 19. Illusztráció

Is coelebs, Vrit cura – Egyedül Ő ég a gondoskodástól

Subscriptio:

Arany tollazatú FŐNIX madár,
Édes illatú szent máglyán
Elemésztí önnön magát
PHOEBUS lángoló fényében,
De lám, a hamvai a holtnak,
Új, s ragyogóbbnak életet ad.

Hozzád hasonló eme csodás lény,
Ki ha kell, a sírig gondoskodik,
Államának (*Countries*) boldogságára Buzgón igyekezhén.
S majd midőn eme lángok tested elemésztik
Újjászületsz majd, s dicsőséged
Halhatatlan imígyen lesz.

Peacham eme jelképe szorosan kapcsolódik az előzőhöz. A *picturán* egy hegynek a tetején, közel az ég boltozatához, egy éppen lángra kapó fönixmadarat szemlélhetünk, amelyet a Nap fénye ragyog körbe. A fönix egy gyönyörű, mitikus madár, mely képes hamvaiból újjászületni. E képessége kapcsán igen korán a keresztény szimbolika meghatározó elemévé válhatott. Gyakran ábrázolták sírköveken a feltámadást és az örök életet szimbolizálva.⁷⁴ Később Krisztus feltámadásának a szimbólumaként értelmezték.⁷⁵ Különlegessége még, hogy a lény sosem változik, mindig ugyanaz a madár kel életre, ugyanaz a test.⁷⁶

Létezik tehát egy kettőség a fönix természetét illetően, de mégis az állandó megújulás révén, az egység is jelen van. Hasonlít ez az uralkodó-atya és a fiú – az elsőszülött fiú – kapcsolatára, miszerint az elsőszülött fiú már az uralkodó életében is osztozott atyjának királyi méltóságában, tiszteletében („*dignity*”).⁷⁷ De nem csak életében rendelkezik e méltossággal, hanem halála után is. Az utódok révén válik halhatatlanná a *corpus mysticum*, és vele a királyi méltóság („*Immortal fame*”). Márpedig a „*király sosem hal meg*.”⁷⁸ Ha Jakab király fizikai teste meghal és el is porlad, a másik, láthatatlan és misztikus teste, a *corpus mysticum et politicum*, az – angolban ekkortájt nem véletlenül még jobbra *body politic*-ként emlegetett – állam nem szűnik meg létezni a király halálával. Azaz „*Corona non moritur*”, ahogy a jogászok mondták.⁷⁹

A politikai közösség, az állam megszemélyesítésére tehát elsősorban az uralkodókat használták, bizonyos szempontból éppen ez volt az uralkodók „elsődleges funkciója”.⁸⁰ Azonban mivel az uralkodók, éppen halandó mivoltukból adódóan, csak bizonyos (olykor rövid) ideig maradtak a színen, ezért szükségessé vált, hogy a halhatatlan, vagy láthatatlan politikai testet is megjelenítsék valamilyen metaforikus formában.⁸¹

Ugyanakkor fontos volt az utódlás kérdése is, vagyis, hogy miként öröklődik tovább ez a halhatatlan test. Természetesen nyomatékosítani szükséges, hogy az utód királyi mivolta nem egyedül a koronázási szertartáson, vagy az eskü letétele révén válik érvényessé, nem ezek által válik királlyá: az isteni jogalap értelmezése szerint csakis egyedül a Mindenható kezében van a királyi intézmény betöltésének az eldöntése. Ez a közvetlenül Istentől eredő királyi hatalom az, ami az állandóságot, és a kvázi halhatatlanságot jelenti. Vagyis az

⁷⁴ Lásd: ICONOLOGIA 1603, 514; 282; 601.

⁷⁵ FERGUSON 1961, 23.

⁷⁶ KANTOROWICZ 1957, 390. Szent Ambrus nyomán.

⁷⁷ A francia trónörököszt gyakorta nevezték „Kicsi fönixnek” (*La petit Phénix*) KANTOROWICZ 1957, 393-394.

⁷⁸ KANTOROWICZ 1957, 316

⁷⁹ KANTOROWICZ 1957, 337

⁸⁰ POLLEROS 1997, 35., id. SASHALMI (kézirat).

⁸¹ POLLEROS 1997, 35.

örökkévalóság Isten akaratában gyökerezik.⁸² Ez jól megmutatkozik a jelképen is, hiszen a fönix módjára újjászülető király alakját – sőt, magát az egész *picturát* – beragyogja a Nap, Isten fénye.⁸³ Tehát nem hivatalából kifolyólag, hanem isteni mivolta miatt bírt hatalommal. A királyból tehát olyan „*felsőbbrendű lényt*,” sőt egyenesen kvázi isteni személyt, valóságos földi Istent igyekeztek kreálni a 15. század végétől, aki az isteni gondviselésnek volt a földi megtestesítője. A kortársak e királyi kvalitásokat pedig örökölhetőnek tekintették – az isteni kiválasztódás módján: a jövőbeni V. Károlyról 1513-ban egy korabeli szerző akképp nyilatkozott, hogy egy király minden képességével rendelkezett „*már akkor, amikor megfogant anyja méhében*.”⁸⁴

A Stuart-korban a trónöröklés a primogenitúra elvét követte egészen 1688-ig, II. Jakab trónfosztásáig, és egyedül nála fordult elő az is, hogy (még trónörökösként) katolikus hite miatt megkérdőjelezték a trónhoz való jogát (kizárási krízis, 1679-1681). Azonban a koraújkori isteni jogalap főként éppen az uralkodáshoz való jog megszerzésének kérdésében, azaz a kikezdhetetlen és megváltoztathatatlan öröklési jog beemelésében különbözött annak középkori változatától.⁸⁵ A Tudor-korban ugyanis az isteni jogalap még azt jelentette, hogy „az Isten által kijelölt király az volt, akit a közösség elfogadott királyának,” ellenben „I. Jakab már azt sulykolta, hogy Isten választása a születésben nyilvánult meg.”⁸⁶

⁸² RADÓ 2005, 184.

⁸³ A Nap szimbólumának részletes elemzését lásd később.

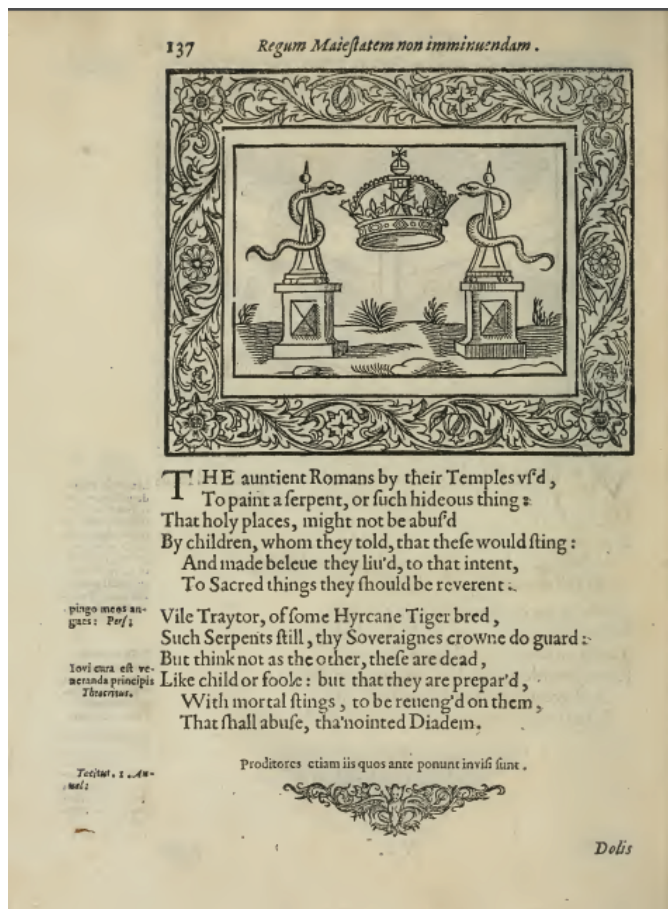
⁸⁴ FEROS 2000, 73., id. SASHALMI (kézirat).

⁸⁵ FIGGIS 1992, 9-10.

⁸⁶ HINSLEY 1986, 133., id. SASHALMI (kézirat).

4.3 II. Könyv/ 137. Illusztráció

Regum Maiestatem non imminuendam – A Királyok Felsége nem csorbítható

Subscriptio:

Kígyókat festettek az ókori Rómában,
 Vagy más, undok képeket
 A szent Templomok bejáratára,
 Hogy a balgát, s az okatlan gyermeket
 Egy bölcs tanácsra emlékeztesse:
 Áhítattal lépjen e szent hely küszöbére!

Gaz áruló, kit Hyrkán Tigris nevelt,
 E Kígyók a Fejedelmi Koronát még őrzik, ne feledd!
 Mozdulatlanok bár, s nem élnek
 De azt ki gyalázattal sérti meg
 A felszentelt Koronát
 Félheti az őrzők végtelen bosszúját!

E jelkép középpontjában is a királyi korona helyezkedik el, mely magát az uralkodót szimbolizálja. Két oldalán őrségben áll, egy-egy kígyó, a vers szerint a római templomokban előforduló csúszómászók példájára. Eme kígyók őrzik a hely és a korona szakralitását, tekintélyét a balgáktól és a gyermekektől, akik nem tisztelik a szent intézményeket.

Az uralkodó személyének szentségéről, istenképűségéről már többször szót ejtettem, így most csak azt emelném ki, hogy fontossága miatt több ízben is szerepet kap az isteni jogalap kidomborításában. Azonban fordítsuk most figyelmünket a második strófára, mely az uralkodóval szembeni ellenállást, pontosabban szólva annak kárhozatos voltát illusztrálja.

A Szentírásból vett szokásos passzusok⁸⁷ alapján a következő konklúziót vonhatjuk le: a lázadás kárhozatos és gyűlöletes dolog, hiszen magával Istennel és az Ő rendeletével helyezkedik szembe a zendülő. A király az egyetlen autoritás forrása, s minthogy a megtámadhatatlan hatalom alkotója Isten, bírálata nemcsak felségárulás, hanem istenkáromlás.⁸⁸ Az előbbi lábjegyzetben idézett bibliai passzusok mellett azonban még számos más bibliai hely volt természetesen, amellyel az említett eszmét alá lehetett támasztani. Így például a „*Meg ne illesd az én felkentemet!*” ószövetségi sora a királynak való ellenállás tagadása mellett egyben a hatalom szent jellegét is hangsúlyozta.⁸⁹

Ez a fajta hatalomfelfogás alapvetően különbözik a közhatalomnak, mint „személyen túli,” „személy feletti” felfogásától, melynek értelmében a király által gyakorolt jogok különálló, független létezéssel bírnak az adott „uralkodó személyétől és akaratától”.⁹⁰ Ezt fejezte ki már a 13. században a magyar, illetve az angol koronaeszme, vagyis a koronának, mint halhatatlan közjogi entitásnak a gondolata, mellyel szemben az uralkodónak kötelezettségei vannak.⁹¹ Ebből következik az a nézet, miszerint a királynak, mint közhivatalt viselő személynek kötelessége volt, hogy pozícióját, „státusát (*status regis*) a királyság jogállapotának (*status regni*) megőrzésére használja”.⁹²

Ezt a felfogást azonban az isteni jogalap értelmében akképpen változott meg, hogy a királyi hivatalt, szinte elnyelte, magába olvasztotta magának a királynak a személye.⁹³ Az isteni jogalap koraújkori változatában a király hatalma – ezzel egyetemben maga a monarchikus rend – nem a társadalom által kreált intézmény volt, hanem az isteni gondviselés

⁸⁷ PÉLD. 8, 15; SÁM. I. 26, 9; LUKÁCS 20,25; PÉTER I. 2,13-14; RÓM. 13, 1-2.

⁸⁸ KONTLER 1997, 100.

⁸⁹ SASHALMI (kézirat).

⁹⁰ SASHALMI 2004, 904.

⁹¹ KANTOROWICZ 1957, 345-356.

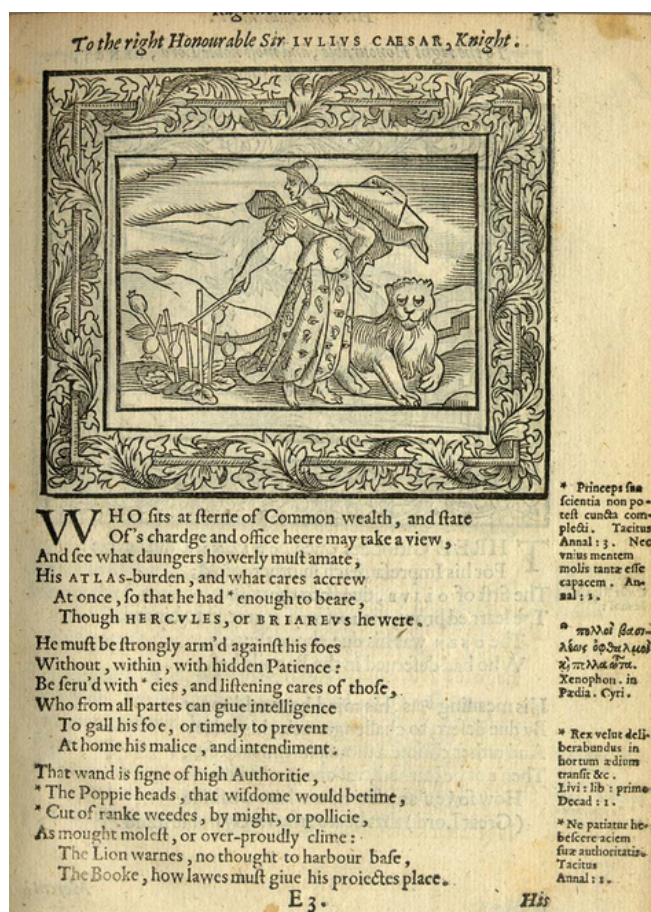
⁹² SASHALMI 2004, 904.

⁹³ SASHALMI (kézirat).

által elrendelt jelenség, az uralkodó pedig nem hivatalából kifolyólag, hanem isteni mivolta miatt bírt hatalommal. Tehát az isteni tulajdonságok, az erény és a hatalom, az uralkodó személyére száll át, mint a Mindenható képmására, ily módon megszemélyesítve az államot.

4.4 I. Könyv/ 22. Illusztráció

Ragione di Stato – Államrezon

Subscriptio:

Ki az állam (*Common wealth*) élén áll
Jobb, ha ide tekint,
S látja, milyen veszedelmet rejt
Atlaszi terhe, melynek súlya hatalmas,
S a fejedelem vállát más teher is nyomja,
Bár HERCULESHEZ vagy akár BRIAREUSHOZ hasonló Ő.

Erős kézzel kell ellenségeivel bánnia
Kívül- belül, titkolt Türelemmel:
Megannyi füllel körülvéve, kik hallgatóznak,

S minden oldalról híreket hoznak
Hogy időben leleplezze saját otthonában
Ellenfeleinek ártó szándékát.

A jogar, a legfőbb Tekintély jelképe,
A Mákgubókat, a bölcs időben lesújtja,
Akár erővel akár törvénnyel, ha túlnőnek magukat,
Nehogy kényelmetlenné váljanak, vagy fokozódjon büszkeségük:
Az Oroszlán őrzi otthonod békéjét,
A Könyv megmutatja útját törvényes jogaidnak.

Szinte bizonyos, hogy Peacham ezen jelképe nem saját alkotása, hanem adaptációja annak, amelyik Ripa *Iconologiájában* szerepel azonos címmel. Ripánál egy páncélingbe öltözött alakot láthatunk,⁹⁴ oldalán szablyával. Páncélinge alatt kék színű alsóruhát visel,⁹⁵ telehímézve szemekkel és fülekkel. Jobb kezében botot tart, s hátrafelé sújt vele, ahol mákgubók nőnek. A legnagyobb fejeket lecsapta, azok a földe zuhannak, és csak a száruk marad állva. Bal oldalán egy oroszlán jelenik meg. Ripa ekképpen magyarázza az *államrezon* allegóriáját, mely megoldást nyújt Peacham fenti jelképéhez is:

„Azért festjük fegyveresnek, mert aki ilyen érdeklődéssel él, azt akarja, hogy erővel uralhasson mindent, fegyverek vagy más eszközök révén.

Szemekkel és fülekkel telehímezett kék öltözékben ábrázoljuk, hogy így mutassuk uralma iránti feltékenységét. Mindenütt kémek szemeit és füleit szeretné ugyanis elhelyezni, hogy így jobban megvalósíthassa saját terveit, és elmetélhesse másokét.

A bottal azt mutatjuk, hogy az államérdek olyanok sajátja, akik országukban vagy fejedelemségükben uralkodókká válnak. Emellett mindenkinek, még ha nem fejedelem is, meg lehet a magához mért ilyenfajta érdeke, amellyel saját dolgait kormányozza az általa óhajtott cél felé.

A földre vert mákfejek, amint leírtuk, azt jelentik, hogy aki az államérdekkel él, sosem hagy másokat akkorára növekedni, hogy azok kellemetlenséget okozhassanak neki. Ilyen választ adott hallgatólagosan Tarquinius is fia követének: „*A király, mintha mérlegelné, hogy mit tegyen, kiment palotája kertjébe, fiának hírnöke követte; ott föl s alá járkálva, úgy*

⁹⁴ Ripánál női alak jelenik meg, azonban Peacham jelképéről eltűntek a női vonások, inkább férfira hasonlít.

⁹⁵ ICONOLOGIA 1603, 506.

mondják, pálcájával lecsapdosta a mákvirágok fejét,” mint Titus Livius elbeszéli első könyvében.

Az oroszánt azért állítjuk melléje, mert természete hasonló azokéhoz, akik az államérdek révén törekszenek szüntelenül nagyobbak lenni mindenki másnál; s az éber örökösök okán, amellyel állapotának megőrzésére ügyel.

A javasolt könyv az IUS mottóval azt mutatja, hogy a polgári érdekek olykor kárt szenvedhetnek, nem is annyira az uralkodás érdekében, hanem inkább a *köz hasznára*. Így például a fejedelem olykor elengedheti egyesek halálbüntetését, akik a polgári jog révén rászolgáltak volna, hogy ehelyett inkább igazságos háborúban szolgálják őt; s itt igen gyakran erényes és kiváló embereknek bizonyulnak.”⁹⁶

Peacham e jelképnél eltér a szokásos két strófás versformától, és beilleszt egy harmadik versszakot, amely gyakorlatilag hasonlatos Ripa leírásához, vagyis magyarázó jelleggel elemzi a képen található szimbólumokat. Az utolsó sorban megemlíti a könyvet is, mely az uralkodói célok (*proiectes*) megvalósításának útjait tartalmazza. Mivel könyv nem szerepel a jelképen, vagyis elképzelhető, hogy egyszerűen lefelejtette azt, vagy utólag adta hozzá ezt a kivételes harmadik strófát.

A 16. század második felében megjelenő *ragione di stato* kifejezést, *államrezonként* érdemes lefordítani, hogy ezáltal is érzékeltetni lehessen azt a jelentésbeli változást, amely e fogalom terén a 17. század első évtizedeitől végbement, és amely változást az *államérdek* fordítás hivatott kifejezni.⁹⁷ A *ragione di stato* (*reason of state*) a 17. századi szerzők többsége számára új fogalom volt, amit definiálni kellett a politika már ismert fogalmához képest.⁹⁸ Míg a politika, a morálfilozófia egy önálló ágának tekinthető, amely a kormányzás művészetével foglalkozott,⁹⁹ más szóval a hatalom eredetéről, a legjobb államformáról, a hatalom céljáról (a közjóról, amely az igazságossággal kapcsolódott össze),¹⁰⁰ a polgárok közti egyetértésről és a polgári erényességről szóló párbeszéd,¹⁰¹ mely kvázi minden állampolgáré volt, „addig az államrezon csak kizárólag csak és az uralkodóké”.¹⁰²

Peacham a kormányzás terhét, atlaszi méretekhez hasonlítja, aki a mitológia szerint a Földet tartotta vállain, s Tacitustól idéz: „*a fejedelem vállát más teher is nyomja*”; „*a princeps*

⁹⁶ ICONOLOGIA 1603, 506-508.

⁹⁷ HORKAY-HÖRCHER 2007, 59-60.

⁹⁸ VIROLI 1992, 238.

⁹⁹ SASHALMI 2011, 38.

¹⁰⁰ A versben (akárcsak az előző jelképnél) a *common-wealth* szót használja az államra, melyben benne rejtett a közjó (*common weal*) fogalmára történő utalás. Ezen az angol alattvalók a közös jog tekintélye által biztosított jogaik, szabadságaik, birtokaik élvezetét értették. Erre lásd: KONTLER 1997, 53-69., 135.

¹⁰¹ SASHALMI 2011, 38.

¹⁰² VIROLI 1992, 259.

nem ölelhet fel mindent tudásával, és nem volna üdvös, ha mások pártos igyekezete sodorná magával”,¹⁰³ „csak az isteni Augustus tehetsége bírt meg ekkora terhet.”¹⁰⁴

A versben megjelenik Hercules is, ami különös figyelmet érdemel. Herculesre már az antik római császárok is szívesen utaltak, mint példaképükre, de a 15-18. század közötti időszakban a legkedveltebb klasszikus alak a művészetekben nem más, mint a félisten maga.¹⁰⁵ Ripánál a hősi erények (*Virtu Heroica*) allegóriájában tűnik fel Hercules alakja, melynek lényege a lelki nagysággal párosult testi erő.¹⁰⁶ Ez nem a Marséhoz hasonló fizikai potenciál erénye, hanem az értelem vezetése általi tettek, és gondolkodás képessége. Az anekdota szerint Hercules fiatal korában megállt a pusztaságban töprengeni, hogy az erény, vagy a gyönyörűségek útját kövesse-e. S bár az erény útja nehezen járható és meredek volt, mégis azt választotta.¹⁰⁷ Ennek következtében az uralkodói erényesség legkedveltebb példájává vált a félisten alakja, a test és a lélek erényességére és erejére utalva.¹⁰⁸ Ezzel tökéletes allegóriája volt az erények megtestesítőjeként a jelképkönyves királytükörök számára.

Itt azonban úgy jelenik meg Hercules, mint az uralkodás, az uralkodói hivatás szimbóluma: a királyi hivatal terhes feladatát személyesíti meg. Polleross szavával élve, „a király politikai testét”. A 16. század végétől, s a 17. század folyamán ugyanis „azokat az eszméket erényeket is fel kellett mutatni, amelyek a király hivatalával együtt jártak”.¹⁰⁹

Fontos rámutatni azonban, hogy az antik alakokhoz való hasonlítás némiképp ellentmond az isteni jogalap azon tételének, miszerint az uralkodónak elsősorban Istenhez kell hasonulnia. Erasmus is kiemeli, hogy az antik példák, bár hasznosak a tanítás szempontjából, de a fejedelemnek ezeken túl kell lépnie; nem a pogány császárokhoz és mitológiai alakokhoz kell mérnie erényét, hanem magához Krisztushoz.¹¹⁰

¹⁰³ TACITUS 1998, 259.

¹⁰⁴ TACITUS 1998, 195.

¹⁰⁵ POLLERROSS 1998, 46.

¹⁰⁶ ICONOLOGIA 1603, 595-597.

¹⁰⁷ POLLERROSS: 1998, 46-48.

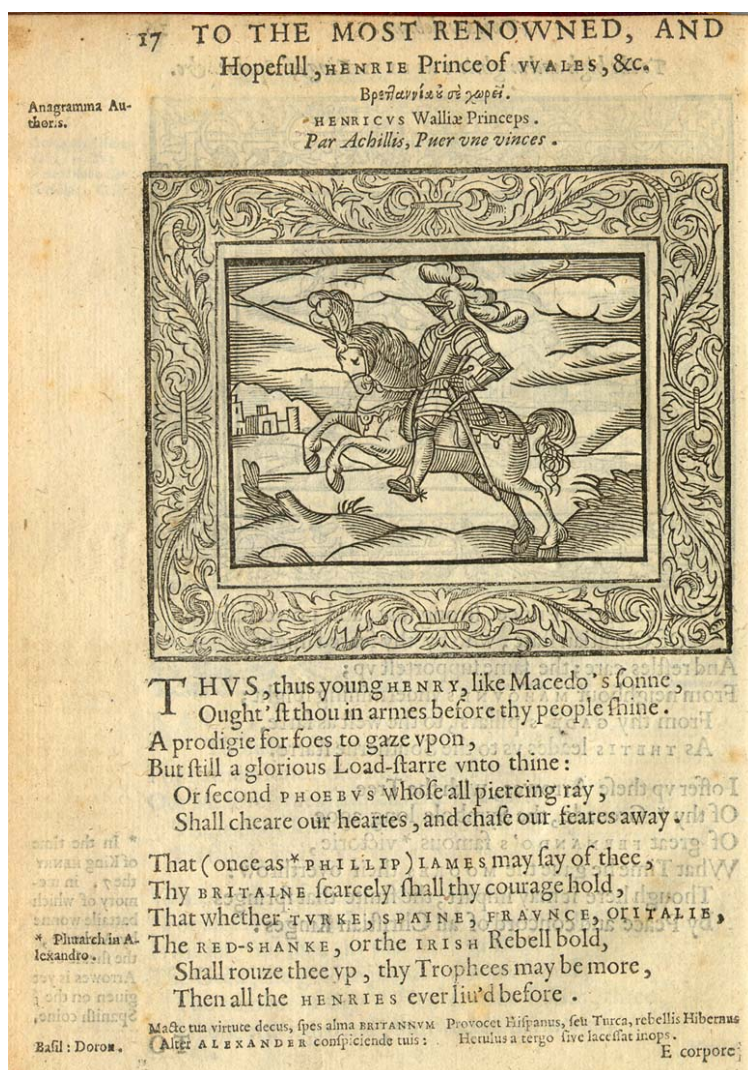
¹⁰⁸ WRIGHT 2001, 194.

¹⁰⁹ POLLERROSS 1997, 48.

¹¹⁰ ERASMUS 1992, 27.

4.5 I. Könyv/ 17. Illusztráció

Par Achillis, Puer une vinctes – Achilleshez hasonlóan, egyszer győzni fogsz, Fiú!

Subscriptio:

Ifjú HENRIK, akárcsak Makedónia szülötte

Néped előtt csillog, s ragyog páncélod.

Te, kire tekintetét ellenség is büszkén emelte,

S az ország követ, mint Útjelző csillagot.

PHOEBUS vagy, oly tündökletes a fény

Mely sugarától a szívekben boldogság kél.

Egykoron mint FÜLÖP, most JAKAB örökségébe lépsz,

És BRITANNIA így büszkén helytáll,

Legyen az ellenség TÖRÖK, SPANYOL, FRANCIA, vagy ITÁLIAI,

VÖRÖS TALPÚ, vagy ÍR lázadó csorda,
Mindegyik Trófea a tiéd lesz eztán,
Több, mint bármelyik ŐSÖDNEK (*all the Henries*) valaha.

A jelkép címzettje, mint láthatjuk, Henrik herceg. Érdekessége, hogy nem a *Basilikon Doron*, s az uralkodó szavaival szól a herceghez, hanem egy pusztán csak őt magasztaló, dicsőítő látomást fest le. Egy második Nagy Sándorhoz hasonlítja az ifjú herceget, hatalmas hódítóként leírva, aki előtt meghajol minden ellenség, és a népe által is kedvelt. A herceget lovagi páncélzatban ábrázolja, hódítóként, harcosként. Az udvari kultúra szempontjából különleges helyet foglaltak el az uralkodóról készült monumentális lovasportrék. Ennek egy kis szeletét láthatjuk ezen az apróbb, de annál inkább kifejezőbb jelképen. Ugyanakkor az angol királyok nagypecsétjének obverzén is egy lovas alak volt látható, amelynek ábrázolása az adott kor stílusának megfelelően változott – nem kizárt, hogy éppen ez volt az inspiráció Peacham számára.

Az az imázs, hogy az ágaskodó lovat jól kordában tartó lovas az uralkodást jelképezi, Alciato jelképkönyvének köszönhetően már a reneszánsz idején elterjedt¹¹¹ – a ló a reneszánsz szimbolikájában ugyanis „a megzabolázatlan szenvedély” jelképe volt, s ezért „a kötőfék, mint a mértékletesség jelképe gyakran szerepelt a 16. századi jelképkönyvekben,”¹¹² s egyben az engedelmesség jelképe is lett. „Azaz lovon ülő király, aki szilárdan tartotta kezében a gyeplőt, az állam stabil kormányzását testesítette meg.”¹¹³

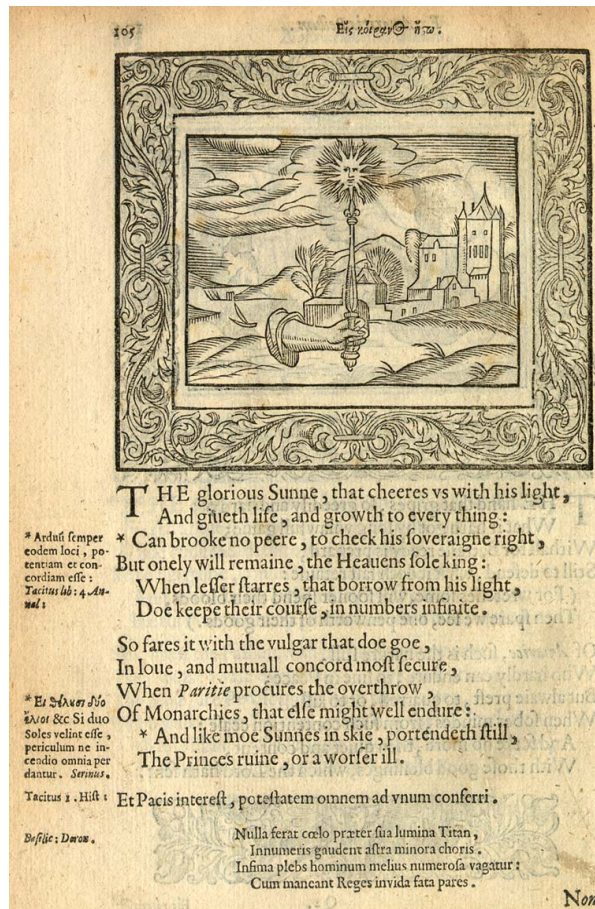
¹¹¹ SASHALMI 2011, 48.

¹¹² LIEDTKE–MOFFITT 1981, 535.

¹¹³ SASHALMI 2011, 49.

4.6 II. Könyv/ 105. Illusztráció

εἷς κοίρανος ἔστω – *Egy legyen úr csak, egy a király*

Subscriptio:

A fenséges Nap, mely boldogít minket fényével
S életet ad az embernek, természetnek növekedést
Osztatlan maradjon e hatalom,
Hiszen egy király maradhat, egy mennyei fölség
Melytől az alábbvaló csillagok kölcsönzik fényét,
Hogy fenntartsák megannyi, végtelen számuk.

Ahogy ez a közönségeseknél való
Szerelem és a kölcsönös egyezmény áll a legbiztosabban,
Mikor a szakadás győz, s megdönti
Monarchiák alapját, melyek egyébként életre valók:
Mintha csak több Nap volna az égen
Megjósolja Fejedelmek bukását vagy szörnyűbb végzetét.

A jelkép görög címet visel, mely Homérosz Iliászából származik. A Második könyvben hangzik el ez a mondat: „*Nem jó ám a sok úr kormányzata; EGY LEGYEN ÚR CSAK EGY A KIRÁLY, kit sarja csavartelméjű Kronosznak tett fejedelmüinkké törvényeivel s jogarával.*”¹¹⁴

A felhőből kinyúló kézfej, vagy teljes kéz a Szentháromság-ábrázolásokon az Atyát szokta jelképezni. A kéz egy jogart tart, melynek csúcspdíszeként egy Napkorong ragyog. A jogar az uralkodás szimbóluma. A Napkorong jelképezheti az erényességet és a fényt, de egyben az istenséget is.¹¹⁵ A Nap a világosság és az igazság közkedvelt szimbóluma, mint a legtisztább fény, mely erővel és melegséggel tölti el az embert (akárcsak az erény Ripa leírásában).¹¹⁶ A középkorban alakult ki az a nézet, miszerint az uralkodó *imago Dei*, Isten képmása, mivelhogy mind Istennel, mind az uralkodóval kapcsolatban az igazságosság eszméjét emelték ki. Ez azt jelentette, hogy a király az igazságosság képmása (*imago Iustitiae*), egyben a jog őre.¹¹⁷

A Nap és a (belőle jövő) fény az isteni kegyelem jelképe volt, a barokk korban pedig egyértelműen Krisztus szimbóluma lett: sokszor Krisztus monogramját írták vagy magát Krisztus arcképét rajzolták bele a Nap ábrázolásaiba.¹¹⁸ Ezen túl azonban a Nap kedvelt uralkodói jelkép is volt a korban. Mint ahogy a Napból származik az élethez szükséges fény és meleg, ugyanígy az uralkodó minden jó forrása a királyságában.¹¹⁹ A Nap ugyanakkor az egyediséget is jelképezi, azt, hogy csakis egyetlen hatalom létezik a földön is. A 17. század előrehaladtával a természettudományi gondolkodás is a fejedelmek segítségére volt a Nap uralkodói szimbolikájának megerősítésében, hiszen a Napot „a tudomány immár az univerzum központjának fogadta el”, ami egyértelműen arra predesztinálta, hogy „a földi élet politikai központjának,” azaz az uralkodói hatalomnak a szimbóluma legyen.¹²⁰

A versben is kihangsúlyozza Peacham, hogy az uralkodás jobb, ha egy kézben összpontosul, mint ahogy az égen is csak egy Nap uralkodik, s minden más csak annak fényét kölcsönzi. Ehhez hasonlóan más földi hatalmak is csak az uralkodó kegyéből születhetnek.

¹¹⁴ HOMÉROSZ: Iliász II. ének

URL: <http://mek.oszk.hu/00400/00406/00406.pdf> (ford.: Devecseri Gábor). (2012.11.13.)

¹¹⁵ MALAKIÁS 4:2. „S feltámad néktek, a kik félitek az én nevemet, az igazságnak Napja, és gyógyulás lesz az ő szárnyai alatt, és kimentek és ugrándoztok, mint a hizlalt tulkok.”

¹¹⁶ „Amiként az égből fénnel árasztja el a földet, úgy az erény is a szívből védelmezi minden hatalmát.”

ICONOLOGIA 1603, 600.

¹¹⁷ SASHALMI 1997, 37.

¹¹⁸ SASHALMI 2011, 42-43.

¹¹⁹ WILSON 2000, 71.

¹²⁰ WILSON 2000, 71.

Azaz minden hatalom csakis tőle származhat, ami nem jelentett mást, mint a társadalmi és politikai hierarchiát, az alsóbb hatalom felsőbbnek történő engedelmisségét.

A vers tehát kiemeli a szuverén uralkodó létének fontosságát, hiszen anélkül egy ország esendővé válik. Vagyis a politikai egység, a legfőbb uralkodó, a szuverén révén valósul meg. Tacitus *Korunk Történetének* című műve első könyvéből vett első soraival szemléleti ezt Peacham, miszerint: „*a béke érdekében minden hatalmat egy emberre ruháztak.*”¹²¹ „*Nehezen fér meg egy helyen hatalom és egyetértés,*”¹²² jelöli meg ezt az újabb tacitusi sort, mely tovább erősíti a jelkép üzenetét. Erasmus többször ír *A keresztény fejedelem neveltetése* című munkájában az uralkodó istenképűségéről.¹²³ Lássuk, hogyan vélekedik az egyeduradalomról: „*Bár sokféle államforma van, a filozófusoknak majdnem egyöntetű a véleménye: ezek közt legjobb az egyeduradalom, mert az példázza legjobban Istent, ha a hatalom egy kézben van, de csak úgy, ha a hatalom birtokosa is példázza Istent, és mindenben felülmúlja az embereket...*”¹²⁴

Láthatjuk, hogy az állam jóléte Erasmusnál is összekapcsolódik az uralkodó személyével, az állam – jelen esetben a monarchia – is szent jelleget ölt az uralkodó istenképűsége révén. Az uralkodó képmássá, *ikonná* válik,¹²⁵ s bár hangsúlyozottan kiemelendő a királyi hivatalnak, mint a közjót szolgáló intézménynek a fontossága, de mint ugyanakkor, mint már többször utaltunk rá, e hivatalt olyan isteni megbízatásként értelmezték, amely az uralkodó személyét a halandó emberek fölé emelte.¹²⁶

¹²¹ TACITUS 1988, 63.

¹²² TACITUS 1988, 263.

¹²³ ERASMUS 1992, 32-33.

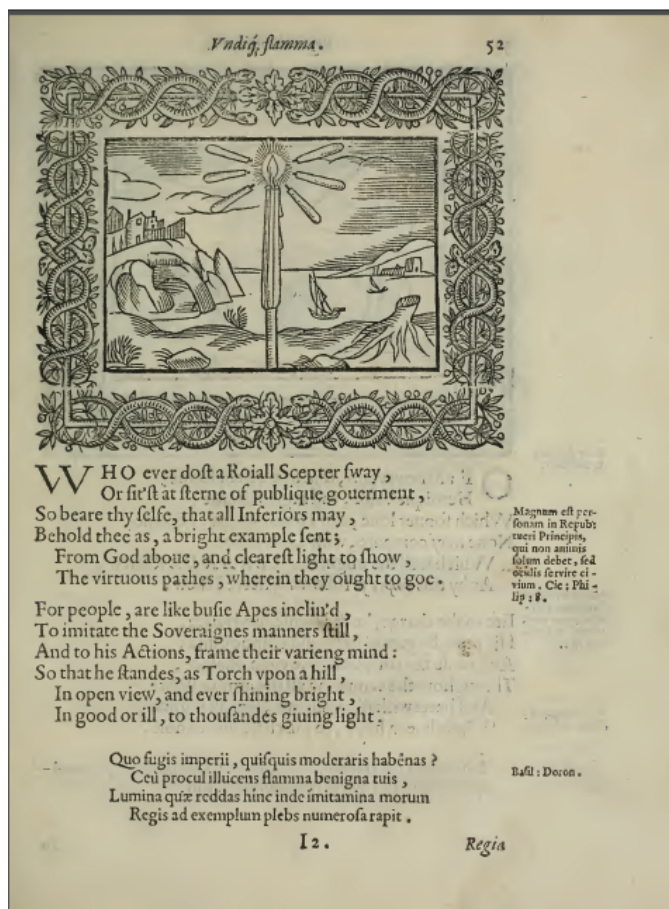
¹²⁴ ERASMUS 1992, 51.

¹²⁵ Egyetértek Radó Bálinttal, hogy I. Károly nem véletlenül adta művének az *Eikon Basilike* címet. RADÓ 2005, 133.

¹²⁶ ENGSTER 2001, 9.

4.7 I. Könyv/ 52. Illusztráció

Undique flamma – Mindenfelől láng[fény]

Subscriptio:

Az, ki Fejedelmi Jogart birtokol,
 Vagy más hivatal élén áll;
 Az alsóbbrendűek szemében példaként tündököl,
 Akképpen viselje tehát magát,
 Kit eláraszt Isten fénye, s e módon ragyog.
 Hogy az erény ösvényén utat így mutasson.

Hisz az emberek Majmok módján
 Szüntelen igyekeznek utánozni urukat,
 S az Ő Tetteiben keresik a példát.
 Egy Fáklyához hasonlóan világítja útjukat
 A Fejedelem, ragyogva mindörökké,
 Jóban, rosszban, az erény lámpásaként.

Ezen a jelképen Peacham a királyi méltóság természetét igyekszik megvilágítani az olvasó előtt. A vers szerint a királyok népük szeme előtt ragyognak, világítanak, mégpedig megszentelődve Isten fényétől. Az isteni kegyelem így válik tehát láthatóvá. Isten megvilágosító fényét aztán, mint Isten különleges képmása adja tovább. Ahogy a *picturán* is láthatjuk a jelkép központjában, egészen az egekig érő, szinte Napkorong módjára ragyogó gyertya helyezkedik el, a körülötte lévő hat gyertya pedig a lángja köré gyűlik, hogy meggyújtsa azokat: az erény fényes lámpásaként ily módon adja tovább és világítja meg az uralkodó a népe előtt az erényhez vezető ösvényt, irányítva lépéseiket.

Ezekben a gondolatokban a jézusi szavak köszönnek vissza: a Világ Világossága minden keresztényt lámpásként, a világ világosságaként küld a világba, hogy munkáját folytassa.¹²⁷ Ezt a krisztusi fényt a királyok, mint Isten („kisbetűs”) felkentjei különleges módon árasztják szét a kormányzottaikra. A *Pantokrator*, Világkormányzó Krisztus választott, az isteni jog alapján és révén rendelt helyetteseiként ők egy országot kormányoznak azáltal, hogy kölcsönzött fényükkel népük útját bevilágítják. A király tehát kvázi pásztor, akinek mindig szem előtt kell lennie, mintha színpadon állna, akinek – Jakab szavaival élve – „*legkisebb cselekedeteire és mozdulataira is minden ember árgus szemekkel figyel.*”¹²⁸

A fejedelmi példával tehát tanítani lehet a népet, hiszen az emberek hajlandóságot mutatnak, – akárcsak a majmok („*For people, are like busie Apes*”) – hogy az uralkodót utánózzák.¹²⁹ Másrészt viszont az uralkodó is „utánozza” Istent, hiszen mennyei megbízatásának, a szolgálatának a lényegét képezi ez. Számot kell majd adnia, a Gondviselés előtt, hogy helyesen utánozta-e az isteni igazságot és méltányosságot.¹³⁰ Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy itt is a király személyére vonatkozik ez a megszentelődés, nem pedig a hivatalára.

Erasmus többször is megemlíti, hogy a fejedelmi példa a legcélravezetőbb, és a leghatásosabb, hiszen az államban az uralkodónál nincs jobb, „*s mint forrásból, belőle árad a többiekre minden, ami jó.*”¹³¹ Ezt remekül illusztrálja, hogy az uralkodó gyertya lángját kölcsönzi a többi, kisebb gyertya. A „*lét nagy láncolatának*” Arthur O. Lovejoy¹³² által leírt elméletét kell most szemügyre vennünk, ahhoz, hogy szemléltetni tudjuk ezt a fajta hierarchiát az uralkodó és az alattvalók között. Az elmélet szerint Istentől a lánc alkotójától

¹²⁷ RADÓ 2005, 155.

¹²⁸ Id. RADÓ 2005, 155.

¹²⁹ RADÓ 2005, 192.

¹³⁰ RADÓ 2005, 192.

¹³¹ ERASMUS 1992, 34.

¹³² LOVEJOY 1936.

kiindulva, egészen az élettelen tárgyakig egy hierarchikus, egymás alá és fölé rendelt pontok alkotják. A rendszer számtalan lehetőséget teremt az analogizálásra, számunkra azonban csak azt az olvasatot szükséges kiemelni, miszerint a láncolat valamennyi eleme alá van rendelve az isteni tökéletességet nálánál jobban megközelítő fokozatnak, és ez az uralkodó láncszem, csak egy felettes hatalomnak tartozik elszámolásnak. Ettől függetlenül az összetartozás egymásrautaltságot is megkövetel, ezért fontos kihangsúlyozni az uralkodásnak a közjóra, a *bonum communera* való törekvését. Az ugyanis természetesen soha nem merült feledésbe, hogy a királyi hatalmat korlátozza a közjó elve, minthogy azért áll fenn elsősorban.¹³³ Az ősi római törvényt, a *Salus Populi Suprema Lex* (A köz java a legfőbb törvény) elvet, amely arról rendelkezett, hogy politikai dolgokban lelkiismereti szabállyá vált a közjó elve. Ezt összekapcsolták a rómaiakhoz írt levél azon sorával, mely szerint az uralkodó „*Isten szolgája a te javadra,*” ami „a tisztségviselőket morálisan felelőssé tette a közjóért.”¹³⁴ Salisbury János megfogalmazása is erről tesz tanúbizonyságot, miszerint az uralkodó az a személy „*aki a köz javára munkálkodik, és mások hasznát mindenben a maga akaratának elébe helyezi.*”¹³⁵

Végül meg kell említenünk, hogy a korabeli szimbólumok és jelképek világában igen fontos szerepe volt számoknak, azaz számmisztikának. Érdekes tehát megfigyelnünk, hogy hat darab gyertya veszi körül a királyt szimbolizáló, középső gyertyát.¹³⁶ A számok szimbolikája utalhat a teremtés történetére (hat nap – hat gyertya), melynek koronája a hetedik nap, az azt szimbolizáló középső gyertya.

A jelképek után befejezésül Peacham hozzáad művéhez egy huszonegy versszakból álló egyenként nyolc soros verset, egy záró négysoros strófával, felvázolva egy birodalomnak a felemelkedését (újjaéledését). Ez a látomás összefoglalja a Henrik hercegbe vetett hit politikai programját, ami az Erzsébet halálával eltűnt erények feltámadását jelenti, s bár a szó szoros értelmében nem jelkép, mégis e záró vers szimbolikája az, amely feltárja a *Minerva Britanna* lényegét:

*Oh God I said! where may be found,
These patrones now of chivalry.¹³⁷
(Oh, Istenemre kérdem! Hová lettek manapság
A lovagiasságnak pártfogói?)*

¹³³ STRAKA 1962, 107. id. SASHALMI (kézirat)

¹³⁴ STRAKA 1962, 107. id. SASHALMI (kézirat)

¹³⁵ SALYSBURY 1999, 56.

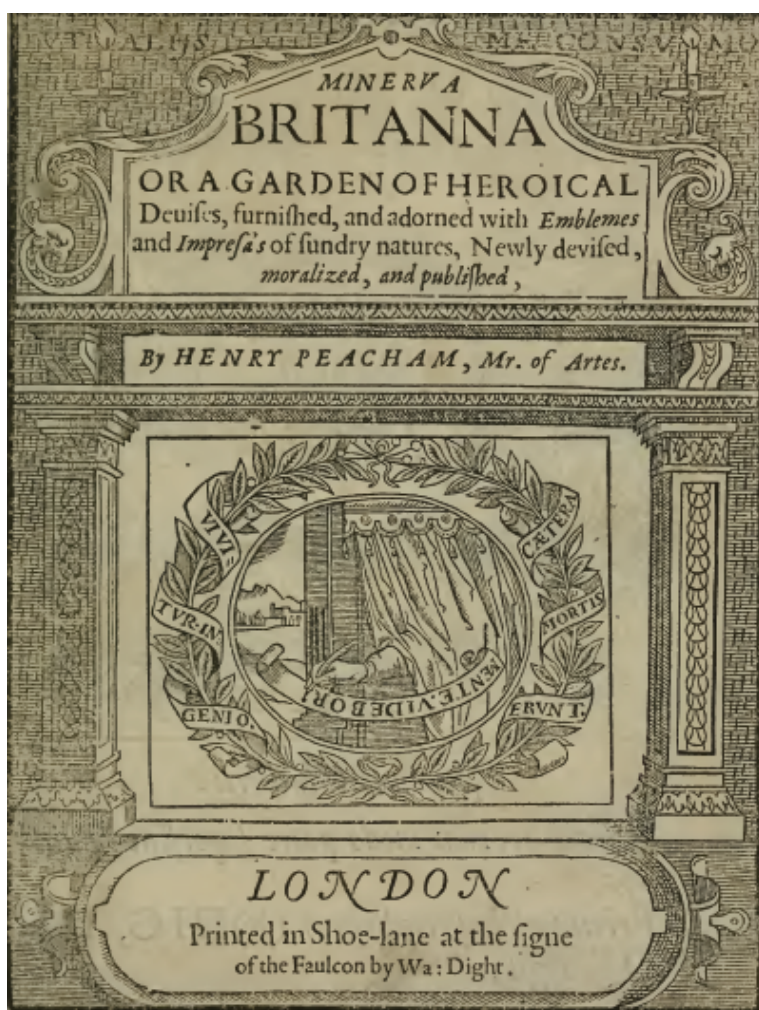
¹³⁶ Szinte a végtelenségig lehetne sorolni a hetes számnak a különböző megjelenési formáit, többek között a hét erényt, a szivárvány színeit, teremtés történet és így tovább.

¹³⁷ MINERVA BRITANNA 1612. A szerző utószava.

A strófák az Aranykorral kezdődnek, leírva a „Szigetek Úrnőjét” (*Empresse of the Isles*) és az ő birodalmát. Ez a dáma, a brit birodalmiságnak a megtestesítője, palástján tündér városok (*faire cities*), várak (*castles*), folyók (*rivers*) és erdők (*woods*) jelennek meg. Birodalmi koronát visel, Szent György vörös keresztjét hordva magán, három jogart tartva kezében (Anglia, Skócia és Írország) és az állam kardját (*sword of state*).

5 A *Minerva Britanna* címlapja és a konklúzió

A fentiekben a jelképek segítségével világítottunk rá arra, hogy a politikai szimbolizáció eszközeit felhasználva az uralkodó személye hogyan testesíti, személyesíti meg az adott államot, a politikai közösséget. Ez egyrészt az uralkodó politikai testének mitikus, legendás alakokkal történő megszemélyesítése („bálványozása”), másrészt különböző vallási, teológiai szimbólumok beemelése révén valósult meg. Mindennek a legitimálása pedig az isteni jogalap érvrendszerének keretén belül történt, hangsúlyozva az uralkodó istenképűségét,

kvázi szentségét. Ennek folytán eme szakrális uralkodói személyiség olvadt egybe a politikai közösség, az állam, a királyi hivatal intézményével.

Mindezek fényében tekintsünk most rá a *Minerva Britanna* címlapjára. Bár logikailag ildomosabb lett volna a címlap-elemzést prioritásként kezelni, mégis, mivel a jelképkönyvek címlapjai általában szólnak az adott jelképkönyv mondanivalójáról, összefoglaló célzattal ezt most a záró sorokban teszem meg.

Elsősorban a cím értelmezéséből érdemes kiindulni. Minerva Athéné istennő római

megfelelője volt, akit a bölcsesség, az igazság, a jog és a kéz-művesség istennőjeként ismer-tek. Minerva alakján keresztül a bölcsességet helyezi tehát jelképkönyvének központjába Peacham, mégpedig gondolhatunk itt az uralkodás képességére, az *arcana imperii*-re, mely különleges tudással Isten ruházza fel az uralkodásra kiválasztott fejedelmet. Vagyis ez a tudás nem elsajátítható tudás, hanem az isteni kegyelem által adományozott.¹³⁸ Eszerint a mű alaptónusát az uralkodás, pontosabban szólva a jó uralkodás képességének motívuma adja meg. A fenti alapgondolat nyomán eme különleges képességgel felruházott uralkodójelölt kvalitásairól, eszményi képéről értekezik Peacham a művében.

Rátéekintve a címlapra egy függöny mögül kibújó kart pillanthatunk meg, mely tollal a kezében éppen egy feliratot rajzol, mely így szól: „*Mente videbor*,” avagy „*Az elmében látható vagyok*.” Vagyis, ha az olvasó használja a képzeletét és a tudását, akkor rájöhet a jelképek igaz tartalmára. Nagyon izgalmas alaphangot üt meg ezzel Peacham, egyúttal utal a jelképekben rejlő miszticizmusra is. Ugyancsak ezt jelképezi a függöny is, amely eltakarja a jelképen szereplő kart: ez rejtettségre, mögöttes tartalomra utalhat, valami láthatatlanra. Akár párhuzamot vélhetünk felfedezni az uralkodó misztikus, láthatatlan teste között is, mely a „függöny mögött” rejtetik, s csak egy része válik mindenki számára láthatóvá.

Több latin felirat is megjelenik a képen. Az egyik a „*Vivitur Ingenio*,” avagy „*Az elme által marad fenn*.” Ez a mottó is az uralkodó halhatatlan méltóságára utal, miszerint az elmében, emlékként, láthatatlan tekintélye tovább él az utódok által. „*Caetera mortis erunt*”, vagyis „*Minden más a halálé*” szól a másik ellentétes oldalon lévő, ellentétes értelmű felirat. Itt az uralkodó halandóságára, az elmúlásnak ellent nem álló természetes testére gondolhatunk.

A címlap mottója alig kivehető, megfelelő nagyítás nélkül szinte nem is látszik, „*Ut aliis me consumo*,”¹³⁹ mely annyit tesz, „*Hogy mások számára elfogyasztom magam*.” Gyertyákkal illusztrálja Peacham ezt a fajta áldozatot, a címlap felső sarkaiban. A gyertya szimbóluma az utolsó jelképpel párhuzamba állítható, s mondanivalója is hasonló, miszerint az uralkodó szolgálatot tesz, feláldozza magát, a közjó érdekében, cselekedetei ennek elérésére irányulnak. Gyakorta szerepel ez a mottó a pelikán szimbólumával kapcsolatban is,

¹³⁸ Ez a tudás, mint kiválóság nem azonos az arisztotelészi értelemben vett arisztokrácia természetes, mások fölé a maguk önnön nagysága révén emelkedő kiválósággal, természetes vagy szerzett jog, esetleg önérdem révén megszerzett tudással. A *science royalle*, vagy *arcana imperii*, „kizárólag ajándék, melyet egyedül az isteni gondviselés biztosít, a népek feletti uralkodásra, eszközként kiválasztott fejedelmek számára.” RADÓ 2005, 73.

¹³⁹ Ez a mottó „*Aliis inserviando consumo*” alakban több 16. századi jelképkönyvben is előfordul. Gyakran gyertya, illetve pelikán szimbólummal kapcsolják össze. Erre lásd PEIL 1992, 255-282.

hiszen a monda szerint a pelikán saját vérével etette gyermekeit, feláldozva ezzel önmagát. Hasonló kontextusban kell értelmezni a fényt adó, de önmagát felemésztő gyertyát is.¹⁴⁰

A „lét nagy láncolatának” értelmében a közjónak, avagy a közboldogulásnak (*common-weal*) az a feltétele, hogy mindenki a saját rangjának megfelelően végezze dolgát.¹⁴¹ Eszerint az állam élén akkor jó a kormányzat, ha vezetői, az uralkodók bölcssek és erényesek, és az alattvalóik javára cselekszenek.¹⁴² Erasmus az uralkodót egy „bizonyos égi lényhez” hasonlítja, aki „inkább az istenséghez, mit emberhez hasonló, erényeinek száma teljes, mindenki javára született; az égiek azért küldték, hogy a halandók terheit megkönnyítse mindenkirel gondoskodik, mindenkinek tanácsot ad; neki semmi sem olyan kedves, semmi sem olyan drága, mint az ország; lelke mindenki iránt több mint atyai, mások élete kedvesebb neki, mint sajátja (...) arra törekszik, hogy a lehető legjobb sora legyen mindenkinek.”¹⁴³

Láthatjuk tehát, hogy az uralkodásnak, mint a közjót szolgáló intézménynek, még az isteni jogalap köntösében is hangsúlyos szerepe van. Nem mellékes az sem, hogy a korszak *res publica* kifejezést, pontosabban annak angol adaptációját, a *common-wealth*-t, vagy *common-weal*-t, a politikai közösségben egyesült sokaság, ország, vagy állam szinonimájaként használja.¹⁴⁴ Ez tetten érhető Jakab király politikai írásaiban, és Peacham elemzett verseiben is.

A címlapon szereplő függönyt és „díszletet” gyakran szokták színházzal azonosítani. Véleményem szerint ez nem helyénvaló, ugyanis Shakespeare korában a színházak nem alkalmaztak a mai fogalmainkhoz hasonló díszleteket. Sőt, én nem látok színpadot sem a jelképen, inkább hasonlít egy kastély ablakát díszítő függönyre, mint színházra.

Azonban a nyilvánosságnak – még ha a színház hasonlatot el is vetjük¹⁴⁵ – nagy jelentősége van az uralkodó reprezentációjának szempontjából. Erasmus szavaival: az uralkodó élete „mindenki szeme láttára zajlik, elbújni nem tud”¹⁴⁶ Továbbá az is kiderül, hogy a „köznép semmit sem utánoz szívesebben, mint az, amit a fejedelelemnél nap, mint nap megfigyel.”¹⁴⁷

¹⁴⁰ PEIL 1992, 271.

¹⁴¹ KONTLER 1997, 47.

¹⁴² KONTLER 1997, 48.

¹⁴³ ERASMUS 1992, 38.

¹⁴⁴ KONTLER 1997, 47.

¹⁴⁵ Bár Jakab a *Basilicon Doron*ban előszeretettel alkalmazza a színpad hasonlatot: „a king is as one set on a stage” – A király mintha egy színpadon állna. E „színpadon” tükröződik a közélet. Ez által nem csak a belső, erényes kvalitások kapcsolódnak az igaz uralkodáshoz, hanem hangsúlyozott helyet kapnak a külsőségek is. BASILIKON DORON 1603, 43.

¹⁴⁶ ERASMUS 1992, 31.

¹⁴⁷ ERASMUS 1992, 32.

Nem véletlenül írja Jakab a *Basilikon Doron* második fejezetének elején, hogy a fejedelemnek példája nyomán tanítania kell népét, mivel az emberek természetes hajlandóságot mutatnak a fejedelem utánzására.¹⁴⁸ Ha a király vétkezik az „*példaértékű bűn*” a nép számára, „*ily módon magával vonva ugyanezen bűnbe az egész sokaságot.*”¹⁴⁹ A király vétke, tehát az egész nép vétke. Vagyis magát az egész *regnumot* befolyásolja és meghatározza az uralkodó személye – pontosabban szólva annak természetes teste. Erasmus szavaival élve „*csak az ő erényétől függ az ország boldogsága.*”¹⁵⁰ Ha tehát sikerül az ifjú uralkodót az erényesség szellemében nevelni, akkor a *regnum* lakossága is követni fogja az ő példáját. Egyenesen Krisztushoz mérendő a fejedelem megkívánt magatartása, mely az evangéliumi igazságokon alapszik. Félreérthetetlen tehát az a tétel, miszerint az ország mindenkori uralkodójában kell, hogy testet öltjön a keresztény magatartás lényege, az erényekre épített élet.

A korai Stuart-kor királyi hatalomfelfogásának dokumentuma ez a jelképkönyv. Azonban nem csak a jelképek, hanem egyéb művészeti alkotások is reprezentálják az udvar barokk fényét, és mindezek egy ideális keresztény fejedelem eszményét építik. „Ez az eredendően vallásos kultúra az, ami legitimálja és reprezentálja az uralkodó kormányzatát, mint az isteni hatalom földi képviselőjét”.¹⁵¹

Fontos, hogy Peacham nem Jakabnak, hanem a leendő uralkodónak ajánlja a jelképkönyvet, de nem csak számára közvetíti az ideális, keresztény uralkodó eszményét, hanem egy széles körnek, szemléltetve a kor és az ország igényeit is. Azzal, hogy Jakab munkáit használja forrásnak egyben átörökíti azok uralkodói tekintélyét a jelképekbe, melyek a kor felfogása szerint az írott és az elhangzott szónál magasabb szinten közvetítették a tartalmakat. Másrésről remekül példázza az isteni jogalap vizuális szimbolikáját, melynek vallásos és mitikus elemeit az állam ambícióinak szolgálatába helyezi.

¹⁴⁸ BASILIKON DORON 1603, 18.

¹⁴⁹ BASILIKON DORON 1603, 12.

¹⁵⁰ ERASMUS 1992, 39.

¹⁵¹ LONGHURST 1999, 146., id. SASHALMI (kézirat)

Felhasznált források:

- BASILIKON DORON 1603 VI./I. JAKAB KIRÁLY: *Basilikon Doron*. 1602.
URL: http://www.stoics.com/basilikon_doron.html
(2012. 07. 12.)
- ERASMUS 1992 Rotterdami ERASMUS: *A keresztény fejedelem neveltetése*. (ford. Csonka Ferenc) Budapest, 1992.
- ICONOLOGIA 1603 RIPA, Cesare: *Iconologia* (1603-as kiadás, ford. Sajó Tamás). Budapest, 1997.
- MINERVA BRITANNA 1612 PEACHAM, Henry: *Minerva Britanna*. London. 1612.
- LE MOYNE 1666 LE MOYNE, Pierre: *De l'Art des Devises*. Párizs, 1666.
- SALISBURY 1999 JOHN of SALISBURY: *Policratus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, 1999.

Felhasznált szakirodalom:

- BATH 1994 BATH, Michael: *Speaking Pictures*. English Emblem Books and Renaissance Culture. Oxford, 1994.
- BURGESS 1992 BURGESS, Glenn: The Divine Right of Kings Reconsidered. *The English Historical Review*. 1992.(Oct.) 837-861.
- DUNDAS 1997 DUNDAS, Judith: Imitation and Originality in Peacham's Emblems In: *Anglo-Dutch relations in the field of the Emblem* (ed. Bart Westerweel). Leiden, 1997. 107-122.
- ELLENIUS 1998 ELLENIUS, S.: Introduction: Visual Representation of the State as Propaganda and Legitimation. In: *Iconography, Propaganda, and Legitimation* (ed. Ellenius, S.). Oxford, 1998. 1-8.
- ENGSTER 2001 ENGSTER, Daniel: *Divine Sovereignty. The Origins of the Modern State Power*. De Kalb, 2001.
- FERGUSON 1961 FERGUSON, G. W.: *Signs and Symbols in Christian Art*. Oxford, 1961.
- FEROS 2000 FEROS, Antonio: *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III, 1598-1621*. Cambridge, 2000.
- FIGGIS 1922 FIGGIS, John N.: *The Divine Right of Kings*. Cambridge, 1922.
- GOLDIE 2011 GOLDIE, Mark: Absolutism In: *The Oxford Handbook of the History of Political Philosophy* (ed. Geroge Klosko). Oxford, 2011. 282-295.
- HINSLEY 1986 HINSLEY, F. H.: *Sovereignty*. Cambridge, 1986.
- HORKAY-HÖRCHER 2007 HORKAY-HÖRCHER Ferenc: Államrezon és konzervativizmus. *Műhely* 6/2007. 50–71.
- KANTOROWICZ 1957 KANTOROWICZ, Ernst H.: *The King's Two Bodies. A Study in MEDIEVAL Political Theology*. Princeton, 1957.
- KONTLER 1997 KONTLER László: *Az állam rejtelsei*. Budapest, 1997.

- LIEDTKE–MOFFITT 1981 LIEDTKE, Walter A. – MOFFITT, John F.: Velázquez, Olivares, and the Baroque Equestrian Portrait. *The Burlington Magazine*. Vol. 123. 943/1981. 529–537.
- LOVEJOY 1936 LOVEJOY, Arthur O.: *The Great Chain of Being*. Cambridge 1936.
- LONGHURST 1999 LONGHURST, B.- Smith G.- BAGNALL, G.- CRAWFORD, G.- OGBORN, M.- BALDWIN, E. (ed.): *Introducing Cultural Studies*. London. 1999.
- MANNING 2002 MANNING, John: *The Emblem*. London, 2002.
- MORSE 2009 MORSE, Michael Eugene: *The Politics and Art and Religion: Absolutism and Catholic Iconography in Early Stuart England. 1603-1649*. Ph.D.-disszertáció. Florida. 2009.
- PEIL 1992 PEIL, Dietmar: Emblem Types in Gabriel Rollenhagen's nucleus Emblematum. *Emblematica* 1992 (6/2) 255-282.
- POLLEROSS 1998 POLLEROSS, Friedrich.: From the *exemplum virtutis* to the Apotheosis. Hercules as an Identification Figure in Portraiture. An Example of the Adoption of Classical Forms of Representation. in: *Iconography, Propaganda and Legitimation*. (ed. Ellenius, S.). Oxford, 1998. (37-62.)
- RADÓ 2005 RADÓ Bálint: *(VI.) I. Jakab király politikai teológiája*. Pécs, 2005.
- RAYBOULD 2005 RAYBOULD, Robin: *An Introduction to the Symbolic Literature of the Renaissance*. Oxford, 2005.
- RUNCIMAN 2007 RUNCIMAN, Steven: *Bizánci stílus és civilizáció*. Budapest, 2007.
- SAJÓ 1997 SAJÓ Tamás: Egy elfelejtett nyelv. In. RIPA, Cesare: *Iconologia*. (ford. Sajó Tamás). Budapest, 1997: 617–644.
- SASHALMI 1997 SASHALMI Endre: *Autokrácia vagy abszolutizmus? Folyamatosság és változás az orosz hatalmi ideológiában Joszif Volockijtól Nagy Péter Haláláig*. PH.D.-disszertáció. Debrecen. 1997.
- SASHALMI 2004 SASHALMI Endre: Tulajdonosi dinaszticizmus és államfogalom a 17. századi Oroszországban. *Századok* 2004/4. (893-919.)
- SASHALMI 2006a SASHALMI Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. = KISS Gergely – RADÓ Bálint – SASHALMI Endre (ed.): *Abszolutizmus és isteni jogalap*. Budapest, 2006. 11–38.
- SASHALMI 2006b SASHALMI Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlata*. Budapest, 2006.
- SASHALMI 2011 SASHALMI Endre: Az abszolutizmus: az abszolút monarchia elmélete. In: *Az abszolút monarchia* (ed. Képes György). Budapest, 2011. 13-67.
- SASHALMI (kézirat) SASHALMI Endre: Trónöröklés és a királyok isteni jogalapja a 17. századi Angliában (kézirat).
- SOMMERVILLE 1991 SOMMERVILLE, J. P.: Absolutism and Royalism In: *The Cambridge History of Political Thought 1450-1750*. (ed. J.H. Burns- M. Goldie). Cambridge. 1991.
- STRAKA 1962 STRAKA, G. M.: *The Anglican Reaction to the Revolution of 1688*. Madison, 1962.
- VAN STRATEN 1994 VAN STATEN, Roelof: *An Intoduction to Iconography*. Amsterdam, 1994.

- TACITUS 1998 *Tacitus összes művei* (ford.: Borzsák István). Szeged, 1998.
- TUNG 1988 TUNG, Mason: From Personifications to Emblems: A Study of Peacham's Use of Ripa's Iconologia in Minerva Britannia. *The English Emblem and the Continental Tradition* (ed. Peter M. Daly). New York.1988. 109-150.
- VIROLI 1992 VIROLI, Maurizio: *From Politics to Reason of State*. Cambridge, 1992.
- WILSON 2000 WILSON, P. H.: Absolutism in Central-Europe. London, 2000.
- WRIGHT 2001 WRIGHT, Craig M.: *The Maze and the Warrior: Symbols in Architecture, Theology and Music*. Cambridge, 2001.
- YOUNG 1998 YOUNG, Alan R.: *Henry Peacham's Manuscript Emblem Books*. Toronto, 1998.
- YOUNG 1999 YOUNG, Alan R.: Jacobean Authority and Peacham's Manuscript Emblems. In: *Deviceful Settings. The English Renaissance Emblem and its Contexts* (ed. Michael Bath, Daniel Russell). New York, 1999. 33-53.